

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ ΣΑΒΒΙΔΟΥ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ «Επιστήμες της
Αγωγής: Ζητήματα Ιστορίας, Ιστορικής Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής
Πολιτικής»

Φλώρινα, 2023

ΦΥΛΛΟ ΕΞΕΤΑΣΗΣ

1) Επόπτης: Μαυροπαλιάς Τρύφων

Βαθμός:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2) Δεύτερος Βαθμολογητής: Γκιαούρη Στεργιανή

Βαθμός:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

3) Τρίτος Βαθμολογητής: Ηλιάδου - Τάχου Σοφία

Βαθμός:

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός:

Η συγγραφέας Ελένη Σαββίδου βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	6
Abstract	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1 – Ορισμός και χαρακτηριστικά αναπηρίας	8
Χαρακτηριστικά αναπηρίας	11
Το ιατρικό μοντέλο ερμηνείας της αναπηρίας	12
Το κοινωνικό μοντέλο ερμηνείας της αναπηρίας.....	15
Συνθήκες για την αναπηρία στον διεθνή χώρο	16
Νομοθεσία για την αναπηρία στην Ελλάδα.....	20
Νόμος 3699/2008.....	21
Νόμος 4547/2018.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Η αναπηρία σε αρχαίους λαούς	22
Η αναπηρία στις πρωτόγονες κοινωνίες.....	22
Η αναπηρία στην αρχαία Αίγυπτο.....	23
Η αναπηρία σε αρχαίους ανατολικούς λαούς	24
Κεφάλαιο 3-Η αναπηρία στην Αρχαία Ελλάδα.....	25
Προσδιορισμός της αρχαίας ελληνικής περιόδου	25
Αρχαϊκή περίοδος	27
Προσέγγιση της αναπηρίας μέσα από τη θεώρηση των αρχαίων Ελλήνων	27
Αναπηρίες στην Αρχαία Ελλάδα	28
Η αναπηρία στην Αρχαία Σπάρτη.....	30
Η αναπηρία στην Αρχαία Αθήνα.....	32
Ασκληπιεία	34
Η αναπηρία μέσα από αρχαία κείμενα.....	36
Θέσεις Ελλήνων φιλοσόφων για την αναπηρία.....	40
Η συμβολή του Ιπποκράτη για την κατανόηση της αναπηρίας.....	40
Ο Πλάτωνας	42
Ο Αριστοτέλης	45
Κεφάλαιο 4 – Η αναπηρία στον Ρωμαϊκό πολιτισμό και Βυζάντιο.....	48
Η αναπηρία στην αρχαία Ρώμη.....	49
Η αναπηρία στο Βυζάντιο	50
Κεφάλαιο 5 – Συζήτηση	51
Συμπεράσματα	55
Περιορισμοί έρευνας	56
Μελλοντική έρευνα.....	57
Βιβλιογραφία.....	58

Ελληνική.....	58
Ξενόγλωσση	61

Περίληψη

Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός βίωσε το απόγειό του κατά τον 4^ο και 5^ο π. Χ. αιώνα. Εκφραστές του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ήταν κυρίως οι φιλόσοφοι που αναδύθηκαν κατά τη χρονική αυτή περίοδο. Οι θεωρίες των αρχαίων φιλοσόφων επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την αντίληψη στην αρχαιότητα σχετικά με την αναπηρία. Σε κάθε ιστορική περίοδο η αντίληψη σχετικά με την αναπηρία μεταβαλλόταν. Ωστόσο, σχετικά με την εποχή που μελετά η παρούσα εκπόνηση, η αναπηρία θεωρούταν ως αμαρτία και ως τιμωρία και για αυτόν τον λόγο τα ανάπηρα άτομα τύγχαναν δυσμενούς αντιμετώπισης από τον κοινωνικό περίγυρο. Τη δυσμένεια αυτήν λείαναν με τις θέσεις τους ο Αριστοτέλης και κυρίως ο Ιπποκράτης. Ο δεύτερος μάλιστα, απαγκίστρωσε την αναπηρία από την δυσιδαιμονία, θέτοντας τις βάσεις για την αναγωγή αυτής σε επιστημονικό πεδίο μελέτης.

Λέξεις Κλειδιά: Αναπηρία, Αρχαία Ελλάδα, Αριστοτέλης, Ιπποκράτης.

Abstract

Ancient Greek culture reached its peak in the 4th and 5th centuries. Greek culture was mainly expressed and promoted by the philosophers who emerged at the time. Ancient philosophy theories have greatly influenced the perception of disability in ancient times. In all periods in history, the perception of disability was changing. However, with regard to the period that constitutes the study area of this paper, disability was considered a sin and a punishment, which is why disabled people were treated unfavourably by the social environment. Aristotle and Hippocrates have eased this hostility with their views. The latter, in fact, has released disability from superstitious conceptions, laying the foundations for making it a scientific field of study.

Keywords: Disability, Ancient Greece, Aristoteles, Hippocrates.

Εισαγωγή

Ο 4^{ος} π. Χ. αιώνας και ο 5^{ος} π. Χ. αιώνας συνιστούν την περίοδο στην οποία αναδείχθηκε ο ελληνικός πολιτισμός και η ελληνική σκέψη στην αρχαία περίοδο. Η περίοδος αυτή κληροδότησε στις μελλοντικές πολιτιστικά και πολιτισμικά στοιχεία τα οποία δεν αποτελούν μονάχα ελληνική κληρονομιά, αλλά παγκόσμια. Ο ελληνικός πολιτισμός δεν στοιχειοθετήθηκε σε τοπικό χαρακτήρα, δηλαδή στα στενά όρια μιας πόλης – κράτους, αλλά είχε ενιαίο χαρακτήρα, καθώς συνδιαμορφώθηκε σε πολλά και διαφορετικά γεωγραφικά διαμερίσματα της ελληνικής επικράτειας. Το δίχως άλλο, η πολιτιστική και πολιτισμική ταυτότητα που διαμορφώθηκε στην ελλαδικό χώρο φέρει ενιαίο χαρακτήρα (Wilson, 2013).

Στην περίοδο αυτήν, αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα η φιλοσοφία, οι τέχνες και τα γράμματα. Απότοκο της περιόδου είναι η πληθώρα φιλοσόφων και καλλιτεχνών, οι οποίοι αλληλεπίδρασαν με πολλά πεδία και άφησαν πίσω τους πολύ έργο, το οποίο στις μέρες μας αποτελεί πεδίο μελέτης, με σκοπό την ευρύτερη κατανόηση της εποχής, της κουλτούρας αλλά και των συγκεκριμένων. Η ελληνική σκέψη, δίχως αμφιβολία, επηρέασε την εξέλιξη της σκέψης πολυεπίπεδα, όχι μόνο στη μεταναγέστερη Ελλάδα, αλλά παγκόσμια. Πρόκειται για την περίοδο που γεννήθηκαν πολλές από τις γνωστές σημερινές επιστήμες, όπως για παράδειγμα η ιατρική, τα μαθηματικά, η ψυχολογία κ. τ. λ. (Fornara, 1988).

Μεταξύ των θεμάτων που απασχόλησαν τους Έλληνες φιλοσόφους, ήταν και το ζήτημα της αναπηρίας. Μέσα από τα κείμενα που αυτοί άφησαν πίσω τους, σήμερα συντελείται απόπειρα ώστε να αποσαφηνισθεί η αντίληψη της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας για την αναπηρία, αλλά και για τα αίτια της διαμόρφωσης αυτής της ορισμένης θέσης. Για του αρχαίους Έλληνες, η αναπηρία ήταν ταυτόσημο της αμαρτίας, της θείας τιμωρίας και της δυσιδαιμονίας (Αντωνίου, 2022).

Ο Ιπποκράτης ήταν ο πρώτος που ανήγαγε την αναπηρία σε επιστημονικό ζήτημα, απαγκιστρώνοντάς την από τα δέσμια της δεισιδαιμονίας. Ο Ιπποκράτης, μελέτησε σε βάθος σωματικές και ψυχικές αναπηρίες, αναζητώντας τα πραγματικά τους αίτια και προτείνοντας μάλιστα θεραπείες. Αντίθετα, άλλοι φιλόσοφοι παρέμειναν στη σκληρή στάση ότι τα ανάπηρα άτομα πρέπει να θανατώνονται ή να περιθωριοποιούνται. Την ίδια κουλτούρα είχαν αναπτύξει φιλόσοφοι και σε όμορους πολιτισμούς, με ορισμένες εξαιρέσεις ως προς τη βαρβαρότητα αντιμετώπισης ανάπηρων ατόμων (Αντωνίου, 2022).

Βασικό ερευνητικό ερώτημα και σκοπός της εργασίας είναι η ανάδυση της αντίληψης σχετικά με την αναπηρία στην αρχαία Ελλάδα. Για την πραγμάτωση του

σκοπού της έρευνας μελετήθηκε σχετική βιβλιογραφία, εγχώρια και διεθνή, αλλά και πρωτογενείς πηγές, όπως για παράδειγμα κείμενα φιλοσόφων από το πρωτότυπο ή από μετάφραση. Για τη συλλογή των δεδομένων αξιοποιήθηκαν ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες και μηχανές αναζήτησης επιστημονικών κειμένων. Η συλλογή του υλικού και η συγγραφή της εργασίας χρειάστηκαν περίπου έναν χρόνο. Όσον αφορά τη δομή της εργασίας, αρχικά επιχειρείται η αποσαφήνιση του όρου της αναπηρίας, μέσα από την οπτική του ιατρικού και κοινωνικού μοντέλου. Έπειτα, επιχειρείται να σκιαγραφηθούν τα συγκεκριμένα της εποχής. Ως χώρος, επιλέγονται η αρχαία Αθήνα και Σπάρτη, ως επιφανέστερες για την εποχή περιοχές και που συνάμα συγκεντρώνουν το περισσότερο ενδιαφέρον για το θέμα της αναπηρίας (Αντωνίου, 2022).

Κατόπιν, γίνεται λόγος για Έλληνες φιλοσόφους και καλλιτέχνες και στις επόμενες αράδες αναφέρονται χωρία από το γραπτό τους έργο, αντιπαραβαλλόμενα με το κείμενο που έχει σταχυολογηθεί από δευτερογενείς πηγές έρευνας, με σκοπό να αναδυθεί και να επαληθευτεί η κουλτούρα της αρχαίας Ελλάδας σχετικά με το ζήτημα της αναπηρίας. Επιλέγονται κυρίως ομηρικά, πλατωνικά, αριστοτελικά και ιπποκρατικά κείμενα, αλλά και άλλων καλλιτεχνών και φιλοσόφων (Αντωνίου, 2022).

Όσον αφορά προγενέστερες σχετικές εργασίες, ο Penrose (2015) ερευνά σχετικά με την αναπηρία στην αρχαία Ελλάδα. Εντός συνόρων, η Δισλή (2015) ασχολείται με τη στάση των αρχαίων Ελλήνων απέναντι στην αναπηρία και η Μπάκα (2019) με την αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων απέναντι στην αναπηρία και για την απόπειρα για αιτιολόγηση και θεραπεία. Η παρούσα εργασία έρχεται να καλύψει το ερευνητικό κενό πάνω στο θέμα, με συγκεκριμένα αποσπάσματα από πρωτογενές υλικό.

Κεφάλαιο 1 – Ορισμός και χαρακτηριστικά αναπηρίας

Η αναπηρία δύναται να είναι σωματική, διανοητική, ψυχολογική, αναπτυξιακή, αισθητηριακή, γνωστική ή ένας συνδυασμός αυτών. Σύμφωνα με τον Stiker (2019), η αναπηρία μπορεί να εμφανίζεται σελαφριά ή σε ποιο σοβαρή μορφή.

Στην Ελλάδα, η επίσημη διάγνωση της αναπηρίας γίνεται από διαγνωστικά κέντρα, ιατροπαιδαγωγικά κέντρα και νοσοκομεία. Ο φορέας που πιστοποιεί το ποσοστό αναπηρίας είναι τα ΚΕ.Π.Α. (Κέντρα Πιστοποίησης Αναπηρίας). Για τον προσδιορισμό της έκτασής της χρησιμοποιείται από τα ΚΕ.Π.Α. η κλίμακα επί τοις εκατό. Για άτομα που φέρουν ποσοστό αναπηρίας τουλάχιστον 67% προβλέπεται σειρά

έξτρα δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης. Χαρακτηριστικά, άτομα που φέρουν ποσοστό αναπηρίας τουλάχιστον 67% δικαιούνται ορισμένες φοροελαφρύνσεις ή πλήρη απαλλαγή φορολόγησης, μειωμένη τιμή σε εισιτήρια πολιτισμικών και λοιπών εκδηλώσεων, δωρεάν μετακινήσεις από τα μέσα μαζικής μεταφοράς, αναπηρικό όχημα, θέση στάθμευσης κ.τ.λ. (Κουτσοθανάση & Κατσαρού, 2020).

Στην Ελλάδα, ο όρος αναπηρία προέρχεται από τη φράση «ανά τον πήρο», δηλαδή άτομο που για να κινηθεί χρειάζεται βοήθημα (Μπαμπινιώτης, 2019). Κατά τον ορισμό της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων των αναπήρων από τον Ο. Η. Ε., ως ανάπηρα αναφέρονται τα άτομα τα οποία λόγω νοητικής ή σωματικής δυσλειτουργίας αδυνατούν να εξυπηρετήσουν τις προσωπικές τους ανάγκες. Ο όρος αναπηρία, λοιπόν, αναφέρεται στον βαθμό που ένα άτομο αδυνατεί να αυτοεξυπηρετηθεί εξαιτίας δυσλειτουργίας που αναφέρεται στον νου ή στο σώμα. Στην Ελλάδα, τα ανάπηρα άτομα αναφέρονται ως ΑμεΑ (Άτομα με Αναπηρία), αντικαθιστώντας το παρωχημένο αρκτικόλεξο ΑμΕΑ (Άτομα με Ειδικές Ανάγκες). Από την άλλη, ο όρος Άτομα με Ειδικές Ανάγκες τείνει να μετατραπεί σε όρο ομπρέλα, που στους κόλπους του εσωκλείει, πέραν αναπήρων, άτομα με μεταναστευτικό υπόβαθρο, άτομα στο φάσμα της φτώχειας και γενικά άτομα που έχουν ανάγκη (Αλεξίου, 2022).

Ως αναπηρία αναφέρεται αιτία που καθιστά το άτομο ανάκανο ή μερικώς ικανό να αλληλοεπιδράσει επαρκώς με το υλικό και πνευματικό δομημένο περιβάλλον (Shenoudakai συν., 2023). Ως ανάπηρο, αναφέρεται το άτομο που εξαιτίας της αναπηρίας του δυσκολεύεται ή καθίσταται ικανό να εκτελέσει διάφορες λειτουργίες και να εξυπηρετήσει τον εαυτό του (Ciriaco και συν., 2023). Κατά τον Αλεξίου (2022), ως ανάπηρα αναφέρονται τα άτομα που δεν δύνανται να συμμετέχουν στο κοινωνικό γίνεσθαι σε ίσους όρους σε σχέση με άτομα τα οποία δεν είναι ανάπηρα, εξαιτίας σωματικών, ψυχικών, αισθητηριακών και διανοητικών δυσχερειών. Ωστόσο, οι Tefera και συν. (2023) αναφέρουν ότι ο ορισμός της αναπηρίας ως έννοιας και κατάστασης είναι απαραίτητο να συνυπολογίσει περιβαλλοντικές, θεσμικές και κοινωνικές καταστάσεις οι οποίες καθιστούν ένα άτομο να λειτουργεί ως ανάπηρο. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο ΟΗΕ (2023) θεωρεί απαραίτητη την συνεξέταση τόσο των χαρακτηριστικών του ατόμου όσο και τα χαρακτηριστικά του δομημένου κοινωνικού και αστικού τοπίου προκειμένου ένα άτομο να χαρακτηριστεί ως ανάπηρο.

Ως αναπηρία, αναφέρεται η κατάσταση κατά την οποία τα άτομα με αναπηρία εξαιτίας δυσχερειών που σχετίζονται με τη σωματική διάπλαση και την ψυχική υγεία δεν δύνανται να συμμετέχουν στην καθημερινή ζωή στον επιθυμητό βαθμό (Tefera

και συν., 2023). Κατά την Δημητρακοπούλου (2023), η αναπηρία αφορά κατάσταση ατόμων που ταλανίζονται από κινητικά προβλήματα ή δυσκολίες, περιορισμένη ή καθόλου όραση, από κώφωση ή προβλήματα ακοής, ψυχικές παθήσεις (π. χ. σχιζοφρένεια, κατάθλιψη, διπολική διαταραχή), διάφορα σύνδρομα (π. χ. σύνδρομο Down, Alzheimerκλπ.), μαθησιακές δυσκολίες (π. χ. δυσλεξία) ή συνδυασμό μεταξύ αυτών.

Η αναπηρία δεν πρέπει να σχετίζεται με τη βλάβη. Κάθε άλλη περίπτωση που αναφέρει την αναπηρία ως βλάβη εναρμονίζεται με παρωχημένα μοντέλα ερμηνείας της αναπηρίας και ταυτίζει την ιδέα της αναπηρίας με την έννοια της μη κανονικότητας και ότι ως κατάσταση αναφέρεται αποκλειστικά στο άτομο, αγνοώντας τις κοινωνικές ευθύνες για την εκδήλωση των δυσχερειών (Shenouda και συν., 2023). Η αναπηρία συνιστά κατάσταση που αφορά ολόκληρη την κοινωνία. Ουσιαστικά, τα μέλη μιας κοινωνίας είναι σημαντικό να μη διακρίνονται σε υγιή και ανάπηρα, αλλά σε ανάπηρα και δυνάμει ανάπηρα. Με αυτόν τον τρόπο σκοπός είναι να καλλιεργηθεί γόνιμο κλίμα για πολιτική βούληση για σωρεία αλλαγών που σχετίζονται με το δομημένο περιβάλλον και καθιστώντας το προσβάσιμο και αξιοποιήσιμο από κάθε μέλος της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η αναπηρία αναφέρεται ως ένα κοινωνικό κατασκευάσμα και λιγότερο ως μία φυσική συνθήκη, καθώς τα αποτελέσματα αυτής που αφορούν τη δυσλειτουργία του ατόμου με αναπηρία δεν οφείλονται στο ίδιο το άτομο με αναπηρία αλλά στον τρόπο με τον οποίο το δομημένο τοπίο είναι διαμορφωμένο. Το δίχως άλλο, το τοπίο αυτό δεν είναι συμπεριληπτικό και με τον τρόπο αυτόν δεν συνδράμει στην ένταξη όλων των μελών της κοινωνίας στην ίδια την κοινωνία (Singh&Meeks, 2023).

Χαρακτηριστικά αναπηρίας

Η αναπηρία είναι ένας ευρύς όρος. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση αναπηρίας, σημειώνονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Αρχικά, όσον αφορά τις σωματικές αναπηρίες, ταυτίζονται με ζητήματα που αφορούν την κίνηση. Τα προβλήματα που αφορούν την κίνηση δύνανται να είναι μόνιμα ή παροδικά. Παθήσεις που σχετίζονται με την κινητική αναπηρία είναι για παράδειγμα η τετραπληγία, η αναπηρία, η μονοπληγία, η ημιπληγία, η εγκεφαλική παράλυση, η δισχιδής ράχη, η μυϊκή δυστροφία και ο ακρωτηριασμός. Τα χαρακτηριστικά των παθήσεων αυτών αφορούν τη δυσκολία στην κίνηση και κατ' επέκταση κάθε μετέπειτα προβληματική που σχετίζεται με τα κινητικά προβλήματα (Τομπέα, 2016).

Στη συνέχεια, όσον αφορά τις αισθητηριακές αναπηρίες, τα χαρακτηριστικά τους αναφέρονται με προβλήματα που αφορούν τις αισθήσεις. Μεταξύ αυτών, αναφέρονται η οπτική αναπηρία και η ακουστική αναπηρία. Όσον αφορά την πρώτη, αναφέρεται στη μειωμένη ή στην εξολοκλήρου απώλεια της όρασης. Κάθε μία από τις δύο περιπτώσεις έχουν ως αποτέλεσμα τη δυσκολία του ατόμου με αναπηρία στη λειτουργικότητά του στην καθημερινή ζωή. Στην περίπτωση της ακουστικής αναπηρίας, τα άτομα δυσκολεύονται τόσο στην καθημερινή επικοινωνία όσο και στη μάθηση (Barnes & Mercer, 2010)

Υπάρχουν και οι αναπτυξιακού τύπου αναπηρίες, όπως οι Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) ή η Νοητική Αναπηρία/Υστέρηση. Η Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) είναι μια καθολική έννοια που εμπεριέχει ένα σύνολο νευρο-αναπτυξιακών διαταραχών με ελλείψεις σε κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και επικοινωνιακές ικανότητες. Στις Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) παρατηρούνται επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές, έλλειψη δημιουργικότητας και φαντασίας στα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου κ.α. (Γαλάνης, 2015), (Δέρμου, 2018).

Ο όρος «Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος» (ΔΑΦ) αντικατέστησε τον όρο «Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές» (ΔΑΔ) όπου ανέλυε όμοιες διαταραχές όπως η Διαταραχή Asperger, η Διαταραχή Rett, η Παιδική Αποδιοργανωτική Διαταραχή. Παρόλα αυτά η σχετικά νέα μελέτη της Αμερικανικής ψυχιατρικής εταιρίας διακόπτει τη απροσδιόριστη διαταραχή Asperger ενώ συγχρόνως μεταβάλλει τη Διαταραχή Rett και την Παιδική Αποδιοργανωτική Διαταραχή προς άλλες κλίμακες. Παράλληλα, αναδεικνύει την ΔΑΦ σε τρία σημεία αυστηρότητας αναφορικά με το βαθμό ενθάρρυνσης που χρειάζεται να ενέχει ο παθών (Γαλάνης, 2015).

Τα άτομα που ανήκουν στις Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) αποφεύγουν τη βλεμματική επαφή, αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να διαχειριστούν τα συναισθήματα τους αλλά και δυσκολεύονται να κατανοήσουν τα συναισθήματα των άλλων. Επιπροσθέτως, δυσανασχετούν με ένα συγκεκριμένο μοτίβο όπως για παράδειγμα ο ήχος της βροχής. Όλα αυτά έχουν αντίκτυπο στη ζωή του ατόμου με (ΔΑΦ) όπως στον τρόπο με τον οποίο κατανοεί τον κόσμο αλλά και τον ίδιο του τον εαυτό, στον τρόπο με τον οποίο μαθαίνει, προσαρμόζεται και λειτουργεί στην καθημερινή του ζωή (Δέρμου, 2018).

Όσον αφορά την νοητική υστέρηση, το άτομο στην περίπτωση αυτήν έχει δυσκολίες πάνω στη διαδικασία της μάθησης και της επεξεργασίας πληροφοριών. Τα συμπτώματα στη νοητική υστέρηση δύνανται να είναι από ήπια ως σοβαρά. Ανάλογα με τα συμπτώματα, τα άτομα με αναπηρία δυσκολεύονται στην καθημερινότητά τους (π. χ. να εργαστούν). Στην ψυχοκοινωνική αναπηρία, τα άτομα έχουν προβλήματα με τη σκέψη και με την ενσυναίσθηση. Τα άτομα που εμφιλοχωρούν σε αυτήν την αναπηρία αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα τόσο εξαιτίας του προβλήματος καθαυτού αλλά και εξαιτίας των κοινωνικών στερεοτύπων που συνοδεύουν τις εν λόγω αναπηρίες (Αλεξίου, 2022).

Εκτός των παραπάνω, αναπηρίες δύναται να χαρακτηριστούν και τα προβλήματα που σχετίζονται με την οργανική δυσλειτουργία και ανεπάρκεια. Τα άτομα αυτά δυσκολεύονται σε πολλές συνήθειες ρουτίνας αλλά και στη συμμετοχή τους στον κοινωνικό βίο. Τέλος, ορισμένα από τα χαρακτηριστικά αναπηριών μπορούν να συνυπάρχουν σε έναν ή περισσότερους τύπους αναπηρίας (Αλεξίου, 2022).

Το ιατρικό μοντέλο ερμηνείας της αναπηρίας

Ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970, το ιατρικό μοντέλο επικρατούσε όσον αφορά την ανάδειξη της αναπηρίας. Κατά το μοντέλο αυτό, η αναπηρία ενός ανθρώπου είναι μια ατομική δυσχέρεια, η οποία χρειάζεται ειδική αντιμετώπιση, όπου η δυσλειτουργία τίθεται στην σωματική κατάσταση του ανθρώπου. Ως εκ τούτου το ίδιο το άτομο θεωρείται ανάπηρο πάντα κατά το ιατρικό μοντέλο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα κάποιοι άνθρωποι με αναπηρία να δέχονται το μοντέλο αυτό (Arenheart, 2008).

Σύμφωνα με το ιατρικό μοντέλο, η αναπηρία συνιστά μια συνθήκη που αναφέρεται στην υγεία και ως εκ τούτου η επιστήμη που μελετά την κατάσταση αυτήν είναι η ιατρική. Το λοιπόν, η αναπηρία ως κατάσταση αφορά μόνον το ανάπηρο άτομο και το ιατρικό προσωπικό. Ωστόσο, με βάση την παραπάνω ερμηνεία, τα άτομα μιας κοινωνίας διχοτομούνται σε φυσιολογικά και μη φυσιολογικά. Κατά το ιατρικό μοντέλο, ένα ανάπηρο άτομο συνιστά ένα μη φυσιολογικό άτομο, που εξαιτίας της αναπηρίας του διαφοροποιείται από τον ευρύ φυσιολογικό κόσμο (Τομπέα, 2016).

Κατά το ιατρικό μοντέλο, η αναπηρία εκλαμβάνεται ως ατομικό πρόβλημα. Σκοπός είναι, με τη σύμπραξη ιατρικής και ατόμου, το πρόβλημα αυτό να διορθωθεί. Ωστόσο, είναι σαφές ότι πολλά ζητήματα αναπηρίας, τουλάχιστον με τα δεδομένα της εποχής αυτής, δεν ήταν δυνατό να θεραπευτούν ή να αποκατασταθούν εν μέρει. Μία θεώρηση που διχοτομεί τα άτομα μιας κοινωνίας με βάση το τί είναι ικανά να κάνουν και τί δεν είναι ικανά να κάνουν, το δίχως άλλο, εμφανίζει μια προβληματική (Φούντογλου & Ανδρίκος, 2015).

Παρομοίως, η επισκόπηση σχετικά με την αναπηρία έχει ως πρωτεύον στόχο την βαθύτατη διερεύνηση της αρρώστιας και της συμπεριφοράς που σχετίζεται την αρρώστια, την προσαρμογή των ατόμων από μια αποκλίνουσα μορφή αναπηρίας σε μια φυσιολογική κατάσταση και υπόκεινται σε πολλές λειτουργικές δεσμεύσεις. Όλες αυτές οι λειτουργικές δεσμεύσεις που υφίσταται ένα άτομο εξαιτίας της αναπηρίας του υπήρξε μία ουσιαστική διαδικασία για να δικαιολογηθούν οι ανισότητες και οι αποκλεισμοί από τους κοινωνικούς φορείς και των καταστάσεων που βίωναν και βιώνουν πολλοί άνθρωποι με αναπηρία. Επιπροσθέτως αναλύει την προσκόλληση τους από τις οικογένειες τους και του δικούς τους ανθρώπους καθώς και την προσκόλληση από την ιατρική περίθαλψη και θεραπεία που στηρίζονται από προστατευτικά δίκτυα κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών. Και εδώ, επίσης, ισχυροποιείται η εικόνα των ατόμων με αναπηρία ως ανήμπορων θυμάτων (Barnes, 1995).

Η πρωτεύον γνώση για τους ανθρώπους με αναπηρία ως δύσμοιρα θύματα έχει τις ρίζες του σε ιατρικές ορολογίες δηλαδή σε ονομασίες που χρησιμοποιούν οι γιατροί και έτσι διαμορφώνουν μια πραγματικότητα που την περνάνε και στους υπόλοιπους

ανθρώπους. Θεωρεί δηλαδή ο κόσμος ότι οι άνθρωποι με αναπηρία είναι άνθρωποι με πολλές ατυχίες κάτι το οποίο το ιατρικό μοντέλο το έχει περάσει στους ανθρώπους. Σε γενικές γραμμές, η γλώσσα που εφαρμόζεται κατά κόρον στην ιατρική είναι γεμάτη με όρους που οι άνθρωποι με αναπηρία τα εκλαμβάνουν ως προσβολή και διαστρεβλώνουν τις γνώσεις τους. Συγκεκριμένα, ο όρος «χρόνια ασθένεια» είναι ένας όρος κατά τον οποίο πολλοί άνθρωποι αντιλαμβάνονται ως δυνητικά κακό. Επιπλέον, ο λόγος που γίνεται σε θέματα άλγους τα οποία συζητούνται σε πολλές μελέτες έχουν ως επακόλουθο να χαρακτηρίζονται ως θύματα οι άνθρωποι με αναπηρία (Oliver, 1996).

Ο Oliver (1990) επέκρινε την εξατομικευμένη προσέγγιση του ιατρικού μοντέλου και θεωρεί την «προσωπική τραγωδία», η οποία παρουσιάζει την αναπηρία ως τραγωδία που επηρεάζει δύστυχα άτομα. Η θεωρία αυτή υποστηρίζεται από τις απόψεις ότι η πηγή της αναπηρίας είναι ένας συνδυασμός λειτουργικών δυσχερειών που έχει ένας άνθρωπος. Επισημαίνει το γεγονός ότι ολόκληρο το ιατρικό οικοδόμημα και η διαδικασία της θεραπείας για να γίνει δηλαδή ένα άτομο καλά στηρίζεται σε μια άποψη ότι η ζωή του ατόμου με αναπηρία πρέπει να έρθει σε μια κανονικότητα η οποία έχει αρνητικές συνέπειες σε πολύ μεγάλη κλίμακα σε σύγκριση με την αποκατάσταση.

Το κοινωνικό μοντέλο ερμηνείας της αναπηρίας

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, ανατρέπεται σταδιακά το ιατρικό μοντέλο ως τρόπος ερμηνείας της αναπηρίας και αντικαθίσταται από το κοινωνικό μοντέλο. Το κοινωνικό λοιπόν μοντέλο καλείται να ανατρέψει αυτήν την κατάσταση να δώσει χώρο και δικαιώματα στους ανθρώπους με αναπηρία ώστε να μπορούν να ενσωματωθούν πλήρως στις κοινωνικές δραστηριότητες. Τα θετικά που είχε το μοντέλο αυτό είναι ότι έδωσε μια διαφορετική ματιά στον τρόπο που μέχρι τότε έβλεπαν και αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι τα άτομα με αναπηρία (Barnes & Mercer, 2005).

Επομένως, σε αντιπαράθεση με το ιατρικό μοντέλο, το κοινωνικό σκοπεύει να παρουσιάσει τις δυσκολίες που υπάρχουν στην κοινωνία, η οποία δεν εντάσσει τα άτομα με αναπηρίες στο κοινωνικό σύνολο. Όλα αυτά είναι επηρεασμένα από τις στάσεις και απόψεις της κοινωνίας ως προς τους ανθρώπους με αναπηρία. Έτσι, εστιάζει στις δυσκολίες που υπάρχουν στην κοινωνία λόγω έλλειψης εφοδίων, τα οποία βοηθούν τους ανθρώπους με αναπηρία να μετακινούνται και να συμμετέχουν σε δραστηριότητες χωρίς κανένα πρόβλημα. Η εκπαίδευση καθίσταται δύσκολη για τα άτομα αυτά, όπως και ο εργασιακός τομέας δηλαδή το να βρει ένα άτομο με αναπηρία δουλειά είναι κάτι ανέφικτο καθώς και τα επιδόματα αναπηρίας είναι πολύ περιορισμένα. Ακόμα ο κοινωνικός χλευασμός που υφίστανται τα άτομα αυτά και η έλλειψη κοινωνικών υπηρεσιών όπως στα μέσα μεταφοράς πολιτισμού και ενημέρωσης (Barnes & Mercer, 2005).

Επιπροσθέτως σε αντίθεση με το ιατρικό μοντέλο, το κοινωνικό ερμηνεύει την αναπηρία υπό το πρίσμα της αλληλοεπίδρασης του ατόμου με το δομημένο περιβάλλον στο οποίο το άτομο αυτό διαβιεί. Στην απόπειρα ερμηνείας αυτήν συνεξετάζονται εμπόδια που αφορούν το δομημένο αστικό περιβάλλον, την επικρατούσα συμπεριφορά που σχετίζεται με την κουλτούρα ενός δομημένου τοπίου, την επικοινωνία αλλά και τη φύση κάθε κοινωνίας. Με άλλα λόγια, το κοινωνικό μοντέλο ερμηνεύει την αναπηρία ως κοινωνικό πρόβλημα και όχι ατομικό. Με τον τρόπο αυτόν επιζητούνται μέθοδοι προκειμένου η κοινωνία να μπορέσει να προσαρμοστεί στις ανάγκες του κάθε ατόμου (Τομπέα, 2016).

Το κοινωνικό μοντέλο ενθαρρύνει τα άτομα με αναπηρία να δραστηριοποιούνται σε διάφορες δραστηριότητες χωρίς να είναι εμπόδια τα σωματικά ή νοητικά τους χαρακτηριστικά. Ως εκ τούτου ένας άνθρωπος που είναι σε αναπηρικό καρότσι δεν περιορίζονται οι κινήσεις του στο γεγονός ότι δεν μπορεί να περπατήσει με τα πόδια του αλλά με τη χρήση βοηθητικού μέσου, περιορίζεται στο γεγονός ότι η κοινωνία δεν

έχει εφαρμόσει δρόμους ειδικά σχεδιασμένους για άτομα με καρτσάκια όπως και μεταφορικά μέσα προσαρμοσμένα για τα άτομα αυτά όπως πεζοδρόμια χωρίς ράμπες (Kimberlin, 2009).

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι το ζήτημα της αναπηρίας είναι θέμα της πολιτείας και όχι του ίδιου του ατόμου. Δεν τίθεται το πρόβλημα στο ίδιο το άτομο αλλά στην αποτυχία της πολιτείας να διαμορφώσει τα κατάλληλα συστήματα που δεν είναι σωστά οργανωμένα. Όλη αυτή η αδιαφορία από μεριάς της πολιτείας επηρεάζουν αρνητικά τους ανθρώπους αυτούς καθώς στιγματίζονται και αποκλείονται από τους υπολοίπους ανθρώπους και κοινωνικά (Oliver, 1990).

Το κοινωνικό μοντέλο σε καμία περίπτωση δεν αρνείται ή εξωραΐζει την αναπηρία. Αντίθετα, αναζητά τρόπους προκειμένου η κοινωνία να ενσωματώσει στους κόλπους της κάθε άτομο, αποδεχόμενη την ποικιλομορφία που διαβιεί σε αυτήν. Ουσιαστικά, το κοινωνικό μοντέλο δεν θεωρεί την αναπηρία ατομικό πρόβλημα και για αυτόν τον λόγο δεν προτείνει την αλλαγή του ατόμου, αλλά τη συλλογική, με σκοπό τη δημιουργία ενός δομημένου αστικού περιβάλλοντος το οποίο παρέχει ίσες ευκαιρίες και προσβασιμότητα σε κάθε μέλος της κοινωνίας (Καραγιάννη & Ζώνιου - Σιδέρη, 2006).

Το κοινωνικό μοντέλο εκλαμβάνει τα άτομα μιας κοινωνίας ως δυνάμει ανάπηρα. Για τον λόγο αυτόν δεν αναφέρεται στα ενεργεία ανάπηρα άτομα ως αντικείμενα φιλανθρωπίας και οίκτου, αλλά αποπειράται να προσδώσει κοινωνική διάσταση στο πρόβλημα. Θεωρεί την αναπηρία «έναν άλλον δρόμο» για την πορεία της ζωής, αλλά σε καμία περίπτωση «αδιέξοδο». Τα «αδιέξοδα» προκύπτουν λόγω του γεγονότος ότι η κοινωνία και η πολιτική δεν έχει προβλέψει άλλους ατραπούς, ώστε όλα τα άτομα μιας κοινωνίας, ανεξαρτήτως ποικιλομορφίας, να διαβιούν σε μία κοινωνία διαποτισμένη με ισότητα και δικαιοσύνη (Barnes & Mercer, 2010).

Συνθήκες για την αναπηρία στον διεθνή χώρο

Τα άτομα με αναπηρία συναποτελούν μια ευάλωτη κοινωνική ομάδα η οποία πλήττεται καθημερινά όσον αφορά τα δικαιώματα και την ισότητα με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας (π. χ. πρόσβαση στον δημόσιο χώρο). Για τον λόγο αυτόν, κράτη που ανήκουν στην Ε. Ε. αλλά και κράτη τα οποία είναι εκτός αυτής έχουν θεσμοθετήσει σχετικά με την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία και την επιχείρηση για επίτευξη ισότητας μεταξύ όλων των μελών της κοινωνίας. Η διεθνής

νομοθεσία έχει ως κοινή συνισταμένη την εξασφάλιση της μετακίνησης και της πρόσβασης των ατόμων με αναπηρία σε κάθε δημόσιο χώρο. Η επίτευξη του παραπάνω δύναται να συνδράμει στην ενίσχυση της ενσωμάτωσης των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνική ζωή, καθώς τα άτομα με αναπηρία είχαν διεθνώς περιθωριοποιηθεί εξαιτίας του δυσμενούς σχεδιασμού και της μη συμπεριληπτικής αρχιτεκτονικής του χώρου στο παρελθόν (Baldry, 2014).

Η διεθνής θεσμοθέτηση υπέρ των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία συνιστά απότοκο των δράσεων των ομάδων πίεσης σε συνδυασμό με την επικράτηση και την παγίωση του κοινωνικού μοντέλου για την ερμηνεία της αναπηρίας. Στον ατραπό αυτόν κοινοποιήθηκε από τον Ο. Η. Ε. που ιδρύθηκε το 1945 η διακήρυξη των δικαιωμάτων των αμεα. Η διακήρυξη αποπειράται να ορίζει την έννοια του «ανάπηρου ατόμου». Καταλήγει θεωρώντας ως ανάπηρο το άτομο το οποίο δεν μπορεί, εξαιτίας της αναπηρίας του, να αυτοεξυπηρετήσει τον εαυτό του σε όποιον βαθμό. Ωστόσο, αυτό δεν συνιστά λόγο ώστε όλα τα άτομα με αναπηρία να μην απολαμβάνουν το σύνολο των ανθρώπινων δικαιωμάτων αλλά και την εξασφάλιση κάθε επιθυμητού από αυτά δρώμενου της κοινωνικής ζωής αλλά και συμμετοχή σε αυτήν (Κοτρώνης, 2020).

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η διακήρυξη SUNDBERG (1981). Η διακήρυξη στοχεύει στην κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με αναπηρία αλλά και στη σύσταση οργανώσεων και κινημάτων που δύναται να προστατεύσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία. Εκτός από αυτά, σκοπός είναι, κατά τη διακήρυξη, τα κινήματα και οι οργανώσεις να συνιστούν την ουσιαστική φωνή των ατόμων με αναπηρία στην πολιτική και στον δημόσιο διάλογο, ώστε να ακούγονται τα αιτήματα και οι ανάγκες των ατόμων με αναπηρία και να υπάρχει πολιτική βούληση που να μεριμνάει για αυτά (Peters, 2007).

Τομή στην ιστορία των δικαιωμάτων και των διακηρύξεων που αναφέρονται στα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία συνιστά ο Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (2000) στη Νίκαια. Κατά τη διακήρυξη, στην αρχή 13 αναφέρεται πως κάθε άτομο πρέπει επαρκείς πόρους, πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και δικαίωμα στην κοινωνική ζωή. Στην ίδια φιλοσοφία, κάθε άτομο έχει δικαίωμα στις κοινωνικές υπηρεσίες, σύμφωνα με την αρχή 14 της διακήρυξης. Ομοίως, η 15^η αρχή αναφέρει πως κάθε άτομο με αναπηρία έχει αναπόσπαστο δικαίωμα στην επαγγελματική εκπαίδευση, ανεξαρτήτως αναπηρίας, αλλά και δικαίωμα στην κοινωνική ενσωμάτωση. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η 26^η αρχή. Αναφέρει πως τα ανάπηρα άτομα δεν είναι θεμιτό να επιδοτούνται για την αναπηρία τους, αλλά για την καλλιέργεια των δεξιοτήτων τους ώστε να μπορούν να

βγουν στον επαγγελματικό στίβο και να εξασφαλίσουν θέση εργασίας που θα τους εξασφαλίζει τα προς το ζην (Kanter, 2010).

Στο διεθνές νομοθετικό συγκείμενο αναφέρεται ως στόχος και η άρση των διακρίσεων σε βάρος ατόμων με αναπηρία. Τα άτομα με αναπηρία υπάγονται στο άρθρο 13 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σ. Ε. Ε.) το οποίο προβλέπει την ποινική δίωξη όσων πράττουν διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων με βάση το φύλο, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, το πολιτισμικό συγκείμενο, τη θρησκεία και την ηλικία. Μάλιστα, ο Πρότυπος Κανόνας 5 του Ο. Η. Ε. επιτονίζει την ανάγκη εξίσωσης των ατόμων με αναπηρία με τον γενικό πληθυσμό μιας κοινωνίας. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται η ανάγκη ενσωμάτωσης των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνική ζωή και στις κρατικές υπηρεσίες και παροχές δίχως την παραμικρή εξαίρεση. Στο ίδιο κάδρο, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Ανθρώπινων Δικαιωμάτων της Ε. Ε. προβλέπει, στο Άρθρο 1, ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη, ενώ στο άρθρο 21 απαγορεύει κάθε μορφής διάκριση (συμπεριλαμβάνοντας και τα άτομα με αναπηρία). Το τελευταίο επιτονίζεται και με την Οδηγία του Συμβουλίου 2000/78/ΕΚ που υπάγεται στην Ε. Ε. (Thomas, 2000).

Εκτός Ε. Ε., σχετική νομοθεσία σχετικά με την ισότητα και την κοινωνική ενσωμάτωση συλλήβδην των ατόμων με αναπηρία συναντάται στην αμερικανική ήπειρο. Μεταξύ των σχετικών νόμων στις Η.Π.Α. το 1977 θεσπίστηκε ο νόμος «Individuals with Disabilities Education Act, 1997» που αναφέρεται στην πρόσβαση στην εκπαίδευση και ο νόμος «Architectural Barriers Act, 1968» που αναφέρεται στα αρχιτεκτονικά εμπόδια που δυσχεραίνουν την πρόσβαση σε άτομα με αναπηρία στον δημόσιο χώρο (Schweik, 2009).

Στο ίδιο νομοθετικό πλαίσιο κινείται και ο Καναδάς. Χαρακτηριστικά αναφέρονται ο νόμος «The Canadian Human Rights Act» (1985) που αναφέρεται στα ανθρώπινα δικαιώματα και ο νόμος «Universal Access Project» που αναφέρεται στην καθολική προσβασιμότητα στον δημόσιο χώρο. Στην Αυστραλία, ο νόμος «Disability Discrimination Act» (1992) αναφέρεται στην εναντίωση κατά των διακρίσεων ατόμων με αναπηρία, ενώ ο νόμος «Human Rights and Equal Opportunity Commission Act του 1986» στην ανάγκη για ίσες ευκαιρίες όλων των ατόμων μιας κοινωνίας. Σε αντίθεση με τις χώρες της δύσης, σε πολλές χώρες της Ασίας και της Αφρικής τα δικαιώματα των ανθρώπων με αναπηρία δεν έχουν ακόμη κατοχυρωθεί νομοθετικά ή δεν βρίσκουν εφαρμογή στην πράξη, καθώς καταγγέλλονται από οργανισμούς αλλά και άτομα πολλές διακρίσεις και καταπατήσεις δικαιωμάτων που βασίζονται στην αναπηρία ή σε άλλους λόγους (Rispler - Chaim, 2006).

Η Παγκόσμια Διάσκεψη της Salamanca για την Ειδική Αγωγή υποστήριξε την ιδέα της συνεκπαίδευσης (UNESCO, 1994). Αναμφισβήτητα το πιο σημαντικό διεθνές έγγραφο που έχει εμφανιστεί ποτέ στον τομέα της ειδικής αγωγής. Η δήλωση υποστηρίζει ότι τα κανονικά σχολεία με προσανατολισμό χωρίς αποκλεισμούς είναι «τα πιο αποτελεσματικά μέσα για την καταπολέμηση των στάσεων που εισάγουν διακρίσεις, την οικοδόμηση μιας κοινωνίας χωρίς αποκλεισμούς και την επίτευξη εκπαίδευση για όλους». Επιπλέον, προτείνει ότι τέτοια σχολεία μπορούν να «παρέχουν μια αποτελεσματική εκπαίδευση για την πλειοψηφία των παιδιών και να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα και τελικά τη σχέση κόστους-αποτελεσματικότητας ολόκληρου του εκπαιδευτικού συστήματος» (UNESCO, 1994) (Forlin, 2006).

Θα επιτευχθεί η «συμπεριληπτική εκπαίδευση» με άλλα λόγια το «σχολείο για όλους». Τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες θα ενσωματώνονται κανονικά στο σχολείο συμπερίληψης. Η ένταξη θεωρείται πλέον ορατή όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα και δεν έχει να κάνει μόνο με παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Η συμπερίληψη συνεπάγεται με μια ολοκληρωμένη ποιοτική και δημιουργική εκπαίδευση (Τοτόλου, 2023).

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι το ίδιο αναγκαίο με το δικαίωμα στην υγεία και δεν πρέπει κανένα παιδί να αποκλείεται από αυτή τυπικής ή ειδικής εκπαίδευσης. Έτσι το κάθε κράτος υποχρεούται να εξασφαλίσει ένα συμπεριληπτικό εκπαιδευτικό σύστημα όπου τα παιδιά με αναπηρία να παραβρίσκονται εκεί τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Εν κατακλείδι, η συμπεριληπτική εκπαίδευση επιτυγχάνει τη μάθηση όλων των παιδιών αποκλεισμένη από κάθε μορφή διάκρισης (Τοτόλου, 2023).

Η έκθεση της Επιτροπής Warnock «Special Educational Needs», που δημοσιεύτηκε το 1978, παρείχε την πρώτη ολοκληρωμένη ανασκόπηση των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών (SEN) στην Αγγλία και τη βάση για μεταγενέστερη νομοθεσία, από τον νόμο περί εκπαίδευσης του 1981 έως τον πρόσφατο νόμο για τα παιδιά και τις οικογένειες του 2014. Η έκθεση Warnock είχε μεγάλη επιρροή όσον αφορά την ανάπτυξη τόσο της εθνικής όσο και της τοπικής πολιτικής και πρακτικής για τα ΕΕΑ, κυρίως στην Αγγλία αλλά και στο Ηνωμένο Βασίλειο γενικά και διεθνώς. Σκοπός της έκθεσης αυτής είναι να εντάξει τα παιδιά με αναπηρία στην γενική εκπαίδευση έχοντας πάντα κατά νου τις ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών αυτών. Στοχεύει επίσης να αποφευχθεί ο διαχωρισμός στα παιδιά ειδικής εκπαίδευσης και στα παιδιά γενικής εκπαίδευσης εφόσον όλα μαζί θα είναι ενταγμένα στην ίδια τάξη. Θα σταματήσει έτσι ο στιγματισμός. Οποιοδήποτε παιδί μπορεί να έχει κάποια εκπαιδευτική ανάγκη. Τέλος

τα παιδιά που ήταν σε ειδικό σχολείο τώρα εντάσσονται κανονικά σε γενικό (Paul & Warnock, 1980).

Νομοθεσία για την αναπηρία στην Ελλάδα

Η Ελλάδα έχει εναρμονιστεί με το δυτικό νομοθετικό συγκείμενο όσον αφορά τη νομοθέτηση υπέρ των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία και την προστασία αυτών. Το άρθρο 21 του ελληνικού συντάγματος αναφέρεται στην ανάγκη προστασίας των ατόμων με αναπηρία. Μάλιστα, στο ίδιο άρθρο λαμβάνονται μέτρα προκειμένου να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνική ζωή και στον δημόσιο χώρο. Το Σύνταγμα της Ελλάδας μάλιστα προσβλέπει στην εξασφάλιση της αυτονομίας των ατόμων με αναπηρία, ώστε αυτά να απολαμβάνουν τη ζωή ισότιμα με τα υπόλοιπα μέλη της ελληνικής κοινωνίας (Παπακωνσταντίνου, 2019).

Όσον αφορά την εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία, ο νόμος Ν. 1143/1981 αναφέρεται στην ανάγκη επαγγελματικής εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία. Ομοίως, ο Ν. 1566/1985 αναφέρεται στην εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Επίσης, ο Ν. 2817/2000 και ο Ν. 3699/2008 αναφέρονται στην ειδική αγωγή. Σκοπός είναι η καλλιέργεια των δεξιοτήτων των ατόμων με αναπηρία και η κοινωνική τους ενσωμάτωση και επανένταξη. Αυτό θα συμβεί με την εξασφάλιση των δικαιωμάτων που συνδράμουν στην επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με αναπηρία ώστε αυτά να μπορούν κατοπινά να αυτοεξυπηρετηθούν. Το εν λόγω θα γίνει πραγματικότητα, εφόσον τα άτομα με αναπηρία ενσωματωθούν στην κοινωνία δίχως η αναπηρία καθ'αυτή να συνιστά τροχοπέδη και με την επικράτηση του κοινωνικού μοντέλου ερμηνείας της αναπηρίας (Αραβαντινός, 2007).

Το Προεδρικό Διάταγμα 27/1999 του «Κώδικα βασικής πολεοδομικής νομοθεσίας» επιχειρεί να εξασφαλίσει την προσβασιμότητα των ατόμων με αναπηρία στον δημόσιο χώρο. Πιο αναλυτικά, το Άρθρο 362 αναφέρεται στις στοές ενώ το Άρθρο 367 στα πεζοδρόμια, ώστε αυτά να έχουν τον κατάλληλο σχεδιασμό και τα άτομα με αναπηρία να μπορούν να μετακινηθούν. Ο Νόμος 2831/2000 αποπειράται να διορθώσει τα οικοδομικά ατοπήματα που έλαβαν χώρα στο παρελθόν και λειτουργούν ως τροχοπέδη στην παρουσία των ατόμων με αναπηρία στον δημόσιο χώρο. Στον νόμο αυτόν εμφιλοχωρούν οι ράμπες αναπήρων, οι χώροι στάθμευσης αναπήρων, τα

πεζοδρόμια και οι πεζόδρομοι αλλά και χαρακτηριστικά εξοπλισμού με διευκολύνουν τη μετακίνηση ατόμων με αναπηρία. Στην ίδια κατεύθυνση, το Προεδρικό Διάταγμα 27/1999 αναφέρει τον τρόπο σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής δημοσίων υπηρεσιών, ώστε τα άτομα με αναπηρία να μην στερούνται παροχών. Όσον αφορά τον δρόμο, ο Νόμος 2696/1999 προβλέπει την ύπαρξη σχετικών πινακίδων που συνδράμουν στη μετακίνηση ανθρώπων με αναπηρία αλλά και τη συμπεριφορά λοιπών οδηγών και πεζών στον δρόμο και στο πεζοδρόμιο. Τέλος, το Προεδρικό Διάταγμα 221/2001 προβλέπει τη χρήση των Μ. Μ. Μ. από τα άτομα με αναπηρία (Αραβαντινός, 2007).

Νόμος 3699/2008

Κατά τον νόμο αυτόν γίνεται υποχρεωτική η ένταξη της ειδικής αγωγής στην γενική εκπαίδευση. Αντικαθίσταται η έννοια Ειδική αγωγή με την έννοια Ειδική αγωγή και εκπαίδευση. Εστιάζει στο γεγονός ότι τα άτομα με αναπηρία μπορούν να γίνουν λειτουργικά και όχι στην καθαυτή αναπηρία. Αλλάζει τον όρο ΚΔΑΥ (Κέντρα Διάγνωσης, Αξιολόγησης και Υποστήριξης Ειδικών Εκπαιδευτικών Αναγκών) σε ΚΕΔΔΥ και αναθεωρεί τις νέα καθήκοντα του ΚΕΔΔΥ. Επιπροσθέτως οι γονείς και οι κηδεμόνες έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν την άποψη τους αλλά και να αξιολογούν τα ειδικά εξατομικευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα των παιδιών τους. Θεσπίζει τη διάταξη πρόωμης παρέμβασης στα νηπιαγωγεία ΕΑΕ για παιδιά νηπιακής ηλικίας. Εφαρμόζει την ισοτιμία και την αντιστοιχίση σε όλες τις βαθμίδες. Εφαρμόζει την παράλληλη στήριξη για να εντάξει τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο γενικό σχολείο με ειδικά εκπαιδευμένους εκπαιδευτικούς και βοηθά τους μαθητές που δεν αυτοεξυπηρετούνται να ενταχθούν ομαλά με την βοήθεια ειδικού εκπαιδευτικού. Γίνεται λόγος για παιδιά με σύνθετες μαθησιακές κοινωνικές και συναισθηματικές δυσκολίες αλλά και για παιδιά με άτοπη συμπεριφορά να εντάσσονται στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Τέλος όλα τα παιδιά με νοητική υστέρηση έχουν δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους (Μπουτσούκη, 2014).

Νόμος 4547/2018

Οι τρέχουσες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις έχουν οδηγήσει σε επαναπροσέγγιση στην πολιτική του νέου νόμου. Ο νόμος αυτός είναι ο 4547/2018 κατά τον οποίο η έρευνα και ο εντοπισμός των μαθητών με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες πραγματοποιείται από τα Κέντρα Εκπαιδευτικής και Συμβουλευτικής Υποστήριξης (ΚΕΣΥ) που είναι πιστοποιημένα από το Υπουργείο

Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, τη Διεπιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης και Υποστήριξης της Εκπαίδευσης (ΔΕΑΥ) και τα Κοινοτικά Κέντρα Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων άλλων υπουργείων. Με κοινή ανακοίνωση έβγαλε το Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων Υγείας και Εργασίας, Κοινωνικής Πρόνοιας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης αποφαινόμενοι τα κριτήρια, οι διαδικασίες και οι αρμόδιοι φορείς για την πιστοποίηση των Κοινοτικών Κέντρων Ψυχικής Υγείας για παιδιά και εφήβους και ο προγραμματισμός της διάγνωσης τους κατά το πρώτο χωρίο. Όσον αφορά την εξατομικευμένη διάγνωση τα ΚΕΣΥ μπορούν να εξετάσουν παιδιά κάτω των δεκαοχτώ ετών. Άνθρωποι ηλικίας πάνω από δεκαοχτώ χρόνων τα οποία έχουν προηγουμένως εξετασθεί από τα ΚΕΣΥ ως άτομα με αναπηρία ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, περιλαμβάνονται στα καθήκοντα που πρέπει να πραγματοποιήσει το ΚΕΣΥ να αξιολογεί και να γνωμοδοτεί σχετικά με τη φοίτηση σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν έχουν περάσει τα τριάντα τους χρόνια.¹ (Μπουτσούκη, 2014).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Η αναπηρία σε αρχαίους λαούς

Η αναπηρία στις πρωτόγονες κοινωνίες

Σε πρωτόγονες περιόδους, η ζωή των ατόμων με σωματική αναπηρία ήταν πολύ σύντομη έφταναν μόνο μέχρι τη βρεφική ηλικία. Σε πολλούς λαούς θανάτωναν το βρέφος αν δεν γεννιόταν υγιές δηλαδή αδύναμο καχεκτικό ή άρρωστο ή αν η μητέρα του είχε πεθάνει στη γέννα, ή αν το βρέφος γεννιόταν κάτω από αντίξοες καταστάσεις (Πολυχρονοπούλου, 2010).

Σε εγκεφαλικές ασθένειες, που περιείχαν επιληψία ή πονοκεφάλους χρησιμοποιούσαν μια αποτρόπαια μέθοδο όπου έκοβαν ένα μέρος του κρανίου με ένα πέτρινο σκεύος. Αυτό, γινόταν επειδή έτσι πίστευαν πως θα φύγει ότι κακό πνεύμα υπάρχει στο κεφάλι του ασθενούς που ευθύνεται για την ασθένεια αυτή (Πολυχρονοπούλου, 2010).

Πολλές εγγεγραμμένες δηλώσεις από λαούς όπως οι Έλληνες, οι Κινέζοι και οι Αιγύπτιοι διατυπώνουν ότι πίστευαν πως η αιτία για τις εγκεφαλικές ασθένειες ήταν τα κακά πνεύματα και οι δαίμονες που είχαν εισχωρήσει στον ασθενή. Επομένως, για να θεραπεύσουν τον ασθενή εφάρμοζαν τον εξορκισμό. Κατά τον εξορκισμό θεωρούσαν πως θα διώξουν το κακό πνεύμα από το σώμα του ανθρώπου και αυτό γινόταν μέσα

---

¹ Άρθρο 51 - Νόμος 4547/2018 - Θέματα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (Ε.Α.Ε.)

από προσευχές, ξόρκια αλλά και απάνθρωπα μέσα όπως μαστίγωμα, στέρηση φαγητού κ.α. (Πολυχρονοπούλου, 2010).

Πιο αναλυτικά, στην αρχαιότητα, πρώτο μέλημα της κοινωνίας ήταν η επιβίωσή της. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται στον ελλαδικό χώρο, αλλά συνιστά κανόνα για κάθε κοινωνία σε όλον τον γνωστό τότε κόσμο. Για να θεωρηθεί η προστασία της κοινωνίας απτή πραγματικότητα, έπρεπε να διαφυλάσσεται από άτομα τα οποία χαρακτηριζόντουσαν από σωματική ευρωστία και ψυχική υγεία. Κατά αυτόν τον τρόπο, άτομα τα οποία σταχυολογούσαν τα παραπάνω χαρακτηριστικά εναρμονίζονταν απόλυτα με τα ιδανικά της εποχής. Αντίθετα, άτομα τα οποία δεν έχαιραν σωματικής ευρωστίας ή ακόμα χειρότερα αντιμετώπιζαν κάποια αναπηρία, σωματική ή νοητική, λοιδορούνταν. Αυτό αποδεικνύουν τα ευρήματα που αναφέρονται στην αρχαιότητα (Carter, 2019).

Τα άτομα που γεννιόντουσαν με αναπηρία, σπάνια ξεπερνούσαν την παιδική ηλικία, καθώς έχαναν τη ζωή τους στα πρώτα χρόνια της. Μάλιστα, πολλά από τα βρέφη θανατώνονταν, καθώς η θανάτωσή τους θεωρούταν νόμιμη πράξη, εξαιτίας της αναπηρίας τους. Εκτός αυτών, συμπτώματα που σχετιζόντουσαν με αναπηρία ή με κάποια διαχρονική πάθηση (π.χ. επιληψία), τότε τα αίτια των συμπτωμάτων αυτών αποδιδόντουσαν σε υπερφυσικές δυνάμεις. Η πεποίθηση αυτή οδήγησε σε τρυπανισμούς κρανίων ατόμων, με την ελπίδα ότι το δαιμόνιο θα εγκατέλειπε το άτομο μέσα από την τρύπα αυτήν. Η δαιμονολογία στην αναπηρία συναντάται τόσο σε ελληνικά όσο και σε κινεζικά ευρήματα. Για τη θεραπεία, αξιοποιόντουσαν διάφοροι μέθοδοι βασανισμού αλλά και συνταγές που θεωρούταν ότι έφεραν μαγικές ιδιότητες (Πολυχρονοπούλου, 2010).

Η αναπηρία στην αρχαία Αίγυπτο

Στην αρχαία Αίγυπτο η θανάτωση αναπήρων βρεφών δεν ήταν νόμιμη και απαγορευόταν καθώς στην αρχαία Αίγυπτο τα νεογέννητα λογίζονταν ως άνθρωποι από την ημέρα της γέννησής τους. Ωστόσο, στην αρχαία Αίγυπτο, όμοια με άλλους όμορους λαούς, για τα ανάπηρα άτομα δεν υφίστατο ιδιαίτερη μέριμνα από τους θεσμούς της εποχής. Τα ανάπηρα άτομα δυσκολευόντουσαν πάρα πολύ για να επιβιώσουν και τα προς το ζην τα λάμβαναν κυρίως μέσω της επαιτείας. Μολαταύτα, ο αρχαίος Αιγυπτιακός λαός υπήρξε ο πρώτος που απογαλάκτισε την αναπηρία από τη δεισιδαιμονία και επιχείρησε επιστημονική προσέγγιση ερμηνείας αυτή (κυρίως μέσω του Ιπποκράτη). Μάλιστα, υπάρχουν ευρήματα σε παπύρους που προτείνουν τη

θεραπεία της αναπηρίας ή τη λείανση των συμπτωμάτων της μέσω ορισμένων μεθόδων (Zakrzewski, 2014).

Σε έναν κόσμο που η βρεφοκτονία αναπήρων βρεφών επιτρεπόταν, η Αίγυπτος συνιστούσε εξαίρεση. Τα παιδιά αυτά γινόντουσαν επαίτες, με σκοπό την εξασφάλιση πόρων για την επιβίωση. Μάλιστα, στην Αίγυπτο συναντάται το πρώτο εύρημα το οποίο αναφέρεται στη θεραπεία των ανάπηρων ατόμων. Ο αιγυπτιακός λαός, ωστόσο, συνέχισε να συνδέει την αναπηρία με το μαγικό στοιχείο. Για παράδειγμα, τα τυφλά άτομα αξιοποιούνταν για τη μοιρολατρία των νεκρών (Ojok & Musenze, 2019).

Η αναπηρία σε αρχαίους ανατολικούς λαούς

Φεύγοντας από την Αίγυπτο, αξίζει να αναφερθεί και η περίπτωση των ανατολικών λαών. Η ιουδαϊκή κοινωνία απέκλειε από το κοινωνικό σύνολο τα ανάπηρα άτομα. Πιο ειδικά, τα ανάπηρα άτομα αποκλειόντουσαν από τη συμμετοχή σε τελετές του σχετιζόντουσαν με το θυσιαστήριο. Αυτό συνέβαινε γιατί κυριαρχούσε η πεποίθηση ότι η αναπηρία σχετιζόταν με τον άστατο βίο των προγόνων των ανάπηρων ατόμων. Με άλλα λόγια, η αναπηρία ήταν ταυτόσημη της αμαρτίας. Τα ανάπηρα άτομα, δηλαδή, ήταν ανάπηρα εξαιτίας της θείας τιμωρίας. Ωστόσο, παρά το κλίμα αποκλεισμού ανάπηρων ατόμων από διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής, υπήρχε μνεία για τα άτομα που ήταν τυφλά ή κωφά (Abrams, 1998).

Στους ανατολικούς λαούς, επίσης, υπήρχε έκδηλη κακομεταχείριση των ανάπηρων ατόμων. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, λαοί όπως οι Μεσσαγέτες και οι Παδαίοι, προέβαιναν μάλιστα και σε πράξεις ανθρωποφαγίας όσον αφορά τα ανάπηρα άτομα. Επιπλέον, κατά τον Ηρόδοτο, ο Κροίσος είχε δύο παιδιά. Το ένα ήταν αρτιμελές, ενώ το άλλο ήταν ανάπηρο. Κατά την κρίση του, υπολόγιζε για την εξουσία και τη διαδοχή μονάχα το αρτιμελές παιδί, ξεχωρίζοντας απόλυτα το ανάπηρο, αν και δεν έπασχε από αναπηρία η οποία το καθιστούσε μη λειτουργικό για την άσκηση διοικητικών καθηκόντων, καθώς το παιδί αυτό ήταν απλώς κωφάλαλο (Abrams, 1998).

Στη Βαβυλωνία όταν κάποιος αρρώσταινε ή τρελαινόταν πίστευαν ότι είχε καταληφθεί από δαίμονες και μάλιστα πίστευαν ότι αυτό γινόταν γιατί οι άνθρωποι ξεχνούσαν η αρνιούνταν να πιστέψουν στον Θεό. Μάλιστα πίστευαν ότι οι δαίμονες κρύβονταν σε χαραμάδες ή γλιστρούσαν κάτω από τις πόρτες. Για να τους εξαφανίσουν χρησιμοποιούσαν μαγικές συνταγές. Ένα πολύ μεγάλο μέρος των

γραπτών κειμένων που υπάρχει από τη Βαβυλωνία της εποχής εκείνης περιέχει τις μαγικές αυτές συνταγές (Πολυχρονοπούλου, 2010).

Κεφάλαιο 3-Η αναπηρία στην Αρχαία Ελλάδα

Προσδιορισμός της αρχαίας ελληνικής περιόδου

Ως αρχαία περίοδος εκλαμβάνεται το σύνολο των καταγεγραμμένων γεγονότων στην ιστορία του παρελθόντος που προσεγγίζει τις απαρχές του μεσαίωνα ή την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας (Bagnall και συν., 2013). Η περίοδος αυτήν στην παγκόσμια ιστορία εσωκλείει περίπου πέντε χιλιετίες, με την έναρξη αυτών να προσδιορίζεται με τα ευρήματα σφηνοειδούς γραφής των Σουμερίων, τα οποία συνιστούν την αρχαιότερη μορφή συνεκτικής γραφής κατά τον 30ο αι. π.Χ (Kramer, 1956).

Η αρχαία ελληνική περίοδος γεωγραφικά τοποθετείται στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν και διαβίωσαν οι αρχαίοι ελληνικοί πληθυσμοί κατά την περίοδο της αρχαιότητας. Στον γενικό όρο «αρχαίοι ελληνικοί πληθυσμοί» εμφολωρούν ελληνικά φύλα όπως για παράδειγμα οι Ίωνες, οι Δωριείς και οι Αιολείς. Οι πληθυσμοί αυτοί εγκαταστάθηκαν και έδρασαν στην Κύπρο, στην Ιωνία, στη Μ. Ελλάδα αλλά και σε διάφορα εδάφη στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο (Μπάκα, 2019).

Η αρχαία ελληνική περίοδος ξεκινά με τη μετανάστευση ελληνόφωνων πληθυσμών στην ελληνική χερσόνησο κατά το τέλος της 3^{ης} χιλιετίας π. Χ. Στην ελληνική χερσόνησο, συνάντησαν άλλους πληθυσμούς οι οποίοι κατοικούσαν στα ίδια εδάφη. Οι πληθυσμοί αυτοί αναφέρονται ως «προελληνικοί». Οι πληθυσμοί αυτοί αναμείχθηκαν μεταξύ τους και συνδιαμόρφωσαν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό (Wilson, 2013).

Η σύζευξη «προελλήνων» και «πρωτοελλήνων» επέφερε τη δημιουργία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Περιοχές στη Θεσσαλία στις οποίες εμφολώρησαν επιρροές από τον μινωικό πολιτισμό διάβησαν με απότοκο αυτών την απαρχή του μυκηναϊκού πολιτισμού. Από την άλλη, περιοχές στη Μακεδονία που λόγω της γεωγραφικής τους θέσης έμειναν ανεπηρέαστες από τις πολιτισμικές εξελίξεις στην Κρήτη, διατηρήθηκαν ανεπηρέαστες από τη νέα συνθήκη αλλαγών που επήλθαν στη Θεσσαλία και κατόπιν στη Ν. Ελλάδα. Απότοκο του μυκηναϊκού πολιτισμού θεωρείται η Γραμμική Β. Στις πινακίδες της Γραμμικής Β εντοπίζονται τα αρχικά χαρακτηριστικά

της κατοπινής αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Η παρακμή του μυκηναϊκού κόσμου στο τέλος της «Υστερο-Ελλαδικής» περιόδου (στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ.) φέρουν ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία έκλειψη των μυκηναϊκών κέντρων κατά την «Υπομυκηναϊκή περίοδο», η οποία ολοκληρώνεται περί των 1.100 π.Χ. και την αποκλειστική εμφάνιση της γραφής και τους λεγόμενους ως «Σκοτεινούς Αιώνες» (Schuller, 2006).

Κατά τη γεωμετρική περίοδο (8^{ος} αι. π. Χ.) ο πολιτισμός μεταποιείται από προφορικός σε γραπτό, με τη χρήση της φοινικικής γραφής και αλφαβήτου. Κατά την περίοδο αυτήν ακμάζουν οι τέχνες και τα γράμματα, με ευρήματα που αφορούν τη γλυπτική και την κεραμική. Ο όρος «αρχαία Ελλάδα», μολονότι ως έννοια ενοποιεί τις γεωγραφικές κατανομές της εποχής στην ελληνική χερσόνησο, στην πραγματικότητα αναφέρεται σε ένα σύνολο πληθυσμών οι οποίοι φέρουν κοινά ποιοτικά χαρακτηριστικά ωστόσο στην πράξη διχοτομούνται σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι ελληνικοί πληθυσμοί διαβιούν διαιρεμένοι σε τοπικές κοινότητες οι οποίες αναφέρονται με την έννοια «πόλις-κράτος». Η «πόλις-κράτος» συνιστά μία ιδιαιτερότητα του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Αναφέρεται στην κοινωνική και πολιτική οργάνωση και διαχείριση της «ελληνικής κρατικής οντότητας» η οποία στοιχειοθετήθηκε κυρίως κατόπιν της αστικής επανάστασης περί της 3^{ης} χιλιετίας π. Χ. (Schuller, 2006).

Κατά την κλασική εποχή (480 π. Χ. – 323 π. Χ.) σημειώθηκε ραγδαία ακμή στον χώρο του πολιτισμού. Στην περίοδο αυτήν των δύο αιώνων σημειώνεται ραγδαία ακμή στα γράμματα και στις τέχνες και χαρακτηρίζεται από ευρεία χρήση του γραπτού λόγου. Στην περίοδο αυτήν εμφολωθούν η Ιωνική Επανάσταση, οι Περσικοί Πόλεμοι και ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Πόλεις όπως η Αθήνα, η Σπάρτη και η Θήβα διακρίνονται σε διάφορα πεδία, ενώ η συμμαχίες που σχηματίζονται μεταξύ των πόλεων-κρατών οδηγούν στα πρώτα ελληνικά ομοσπονδιακά κράτη (Ober, 2015).

Σύμφωνα με τον Wood (1997) η αρχαία ελληνική περίοδος ολοκληρώνεται μετά το πέρας της ελληνιστικής περιόδου. Η Hall (2015) αναφέρει το τέλος της αρχαίας ελληνικής περιόδου κατά την έναρξη των βυζαντινών χρόνων. Οι Whitmarsh και Cairns (2001) τοποθετούν την ολοκλήρωση των αρχαίων ελληνικών χρόνων κατά την επικράτηση των Ρωμαίων στην Ελλάδα. Κοινή συνισταμένη όλων των προσεγγίσεων είναι η παρακμή του ελληνικού πολιτισμού και η επικράτηση ενός ξένου, όπως ακριβώς ισχύει και για την εμφάνιση του ελληνικού πολιτισμού, αλλά με την αντίθετη κατεύθυνση (Τοπόλσκι, 1983).

Αρχαϊκή περίοδος

Ως αρχαϊκή, αναφέρεται η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που εκτυλίσσεται μεταξύ του 750 π.Χ. και 480 π.Χ. Χαρακτηριστικό της εποχής είναι η διαμόρφωση της οργάνωσης της κοινωνίας από φυλετική σε πόλις-κράτος. Οι πρώτες πόλεις-κράτη διαμορφώνονται στα παράλια της Μ. Ασίας, ως απότοκο των αποικισμών, που επίσης ξεκινούν την εποχή αυτήν. Χαρακτηριστικά στοιχεία που στοιχειοθετούσαν μία πόλις-κράτος, ήταν η οργάνωση και δικαιοδοσία σε μικρή εμβέλεια, η αυτάρκεια και η ανεξαρτησία (Hall, 2015).

Στην Ελλάδα του 7^{ου} αιώνα, η πόλις κράτος και η επιβίωσή της αποτελεί το μεγαλύτερο αγαθό. Η κοινωνία έχει ανάγκη από άτομα τα οποία δύνανται να προσφέρουν στο παραπάνω ιδεώδες. Για παράδειγμα, ο άνδρας είναι σημαντικό να έχει σωματότυπο και φυσική κατάσταση κατάλληλη ώστε να προστατεύσει την πόλη-κράτος, σε πολεμική περίοδο. Για τον λόγο αυτόν, μεταξύ των ιδεωδών ήταν και ο γάμος. Ο γάμος εξασφάλιζε απογόνους και γαλουχούσε άτομα τα οποία θα ήταν κατάλληλα για την μακροήμερευση της ευζωίας μιας πόλης-κράτους και συνάμα εξασφάλιζαν την ειρήνη, την ηρεμία και την ελευθερία (Swaddling, 1999).

Προσέγγιση της αναπηρίας μέσα από τη θεώρηση των αρχαίων Ελλήνων

Στην αρχαία Ελλάδα η αναπηρία είχε διάσταση εφάμιλλη της δεισιδαιμονίας και ως εκ τούτου τα ανάπηρα άτομα αντιμετωπιζόντουσαν με παρόμοιο τρόπο. Ο Ιπποκράτης ήταν ο πρώτος που απομάκρυνε την αναπηρία από την εν λόγω διάσταση και της έδωσε επιστημονικό υπόβαθρο (Langholf, 2011).

Η ελληνική σκέψη σχετικά με την αναπηρία στα αρχαία χρόνια επηρεάστηκε από τις ιδέες του Πλάτωνα ο οποίος αναφέρει την αναπηρία ως απότοκο σύζευξης υπερφυσικών και κοινωνικοπολιτισμικών αιτιών. Πιο αναλυτικά, στην αρχαιότητα, πρώτο μέλημα της κοινωνίας ήταν η επιβίωσή της. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται στον ελλαδικό χώρο, αλλά συνιστά κανόνα για κάθε κοινωνία σε όλον τον γνωστό τότε κόσμο. Για να θεωρηθεί η προστασία της κοινωνίας απτή πραγματικότητα, έπρεπε να διαφυλάσσεται από άτομα τα οποία χαρακτηριζόντουσαν από σωματική ευρωστία και ψυχική υγεία. Στην Ελλάδα, χαρακτηριστική είναι η παρουσία της αναπηρίας στο δωδεκάθεο. Ο ανάπηρος θεός, ήταν, ως γνωστό, ο Ήφαιστος. Κατά τη μυθολογία, ο Ήφαιστος απορρίφθηκε λόγω της αναπηρίας τους, πρώτα από όλα από την ίδια του τη μητέρα. Η Ήρα, η μητέρα τους, τον πέταξε από τον Όλυμπο καθώς ήταν χωλός. Η

σύζυγός του, η Αφροδίτη, τον απατά. Ωστόσο, δεν είναι τυχαίο, για την ελληνική σκέψη, ότι η Αφροδίτη, αν και η πιο όμορφη από τις θεές, ερωτεύτηκε τον Ήφαιστο, τον μόνο θεό που ήταν ανάπηρος. Ο Ήφαιστος, πέρα από την απιστία της Αφροδίτης, κατά τη μυθολογία έπρεπε να διαχειριστεί και τους προπηλακισμούς των άλλων θεών, οι οποίοι οφείλονταν επίσης στην αναπηρία του Έλληνα θεού. Παρόλα αυτά, δεν ήταν μόνον ο Ήφαιστος που, μολονότι ανάπηρος, κατάφερε να κάνει την πιο όμορφη θεά να τον ερωτευτεί. Κατά τη μυθολογία, υπήρξαν και άλλα ανάπηρα άτομα τα οποία σημείωσαν επιτυχίες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Δημόδοκου, ο οποίος αναφέρεται από τον Όμηρο στην Ιλιάδα. Ο Δημόδοκος, τιμήθηκε με θέση στο παλάτι, καθώς αν και ανάπηρος ήταν εξαιρετικά ταλαντούχος μουσικός (Ebenstein, 2006).

Ωστόσο, στην ελληνική σκέψη υπήρξε και η άλλη πλευρά. Ο Ησίοδος, στο έργο «Έργα και ημέρες», αναφέρει την αναπηρία ως απότοκο της θείας τιμωρίας. Μάλιστα, συμπληρώνει πως ένα ανάπηρο άτομο είναι ανίκανο να εργαστεί και να εξασφαλίσει τα προς το ζην, οπότε είναι άδικο για το κοινωνικό σύνολο το ανάπηρο άτομο να διαβιεί σε βάρος του κοινωνικού συνόλου, το οποίο εξασφαλίζει στο ανάπηρο άτομο τα απαραίτητα ώστε αυτό να επιβιώσει (Ebenstein, 2006).

Αναπηρίες στην Αρχαία Ελλάδα

Στο παρόν κεφάλαιο, θα αναφερθούν αναπηρίες που υπήρχαν και ήταν ευρέως γνωστές στην αρχαία Ελλάδα, όπως προκύπτει από τα ευρήματα πρωτογενών αλλά και δευτερογενών πηγών. Οι αναπηρίες αυτές θα παρατεθούν τόσο με το σύγχρονο όρο που τις χαρακτηρίζει, όσο και με τον όρο με τον οποίο προσδιοριζόντουσαν στα χρόνια εκείνα (Κέλπης, 2006).

Μια από τις πιο γνωστές αναπηρίες ήταν η τύφλωση. Στην αρχαιότητα αναφερόταν συνήθως με τους όρους «τυφλότης» και «οματοστερής». Ως αναπηρία, αναφερόταν στην απώλεια όρασης και στην αδυναμία αντίληψης οπτικών ερεθισμάτων. Άλλη αναπηρία ήταν η εσωτροπία. Στην αρχαιότητα αναφερόταν ως «στρεβλότης». Στην εσωτροπία υπάρχει έκδηλος (φανερός) στραβισμός και το ένα ματιπαρεκλίνει προς τα μέσα. Τρίτον, η μονοφθαλμία. Στην αρχαιότητα αναφερόταν με τον ίδιο όρο. Επρόκειτο για γενετική ανωμαλία, που χαρακτηριστικό της ήταν η ύπαρξη μονάχα ενός οφθαλμικού κόγχου. Επιπλέον, αναπηρία της εποχής ήταν και η αλαλία, η οποία σχετιζόταν με την αδυναμία ομιλίας. Ακόμη, έντονη στην εποχή ήταν και η κώφωση. Στα αρχαία κείμενα αναφερόταν ως «κωφότης». Η κώφωση σχετιζόταν με την απώλεια ή την έλλειψη ακοής. Χαρακτηριστική αναπηρία της εποχής υπήρξε

και ο τραυλισμός. Στην αρχαιότητα αναφερόταν ως «τραυλότης». Ως ψευδισμός χαρακτηρίζεται η πάθηση κατά την οποία το πάσχον άτομο αντιμετωπίζει δυσκολίες στη ροή του λόγου, με δυσκολία στην άρθρωση επιμέρους συμφωνικούς φθόγγους, με πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τα «σ», «ρ», «λ». Μάλιστα, αυτό συμβαίνει δίχως την ύπαρξη βλάβης στα φωνητήρια όργανα. Επιπροσθέτως, από την αρχαιότητα υπάρχει και η στρεβλοποδία, η οποία στην αρχαιότητα αναφερόταν ως φολκός. Ως στρεβλοποδία, αναφέρεται η «συγγενής διαμαρτυρία του άκρου ποδός με παραμόρφωσή του ως προς το σχήμα ή τη θέση» (Κέλπης, 2006).

Ο Όμηρος, περιγράφει στην Ιλιάδα τον θεό Ήφαιστο με το επίθετο «αμφιγυήεις». Με τον τρόπο αυτόν περιγράφει την χωλότητα του θεού της φωτιάς. Με τον όρο αυτόν (σ. σ. χωλότητα), σήμερα περιγράφεται η μη φυσιολογική κίνηση κατά τη διάρκεια του βαδίσματος, λόγω προβλήματος συνήθως στα κάτω άκρα. Στη συνέχεια, αξίζει να αναφερθεί η ραιβοποδία, η οποία στην αρχαιότητα αναφέρεται ως «κύλλωμα» και ως «ραιβότης». Ιατρικά, η ραιβοποδία περιγράφει την προς τα έσω κύρτωση ενός ή και των δύο κάτω άκρων του ανθρώπινου σώματος. Ακριβώς αντίθετη και εφάμιλλη πάθηση είναι η βλαισότητα, η οποία στα αρχαία κείμενα αναφέρεται ως «βλαισότης». Πρόκειται για την προς τα έξω κύρτωση στο ένα ή και στα δύο κάτω άκρα, στο ύψος του γόνατος. Άλλη πάθηση ήταν η παραπληγία. Στην παραπληγία, παραλύει το κάτω μέρος του ανθρώπινου σώματος, συμπεριλαμβανομένου τα κάτω άκρα. Στην αρχαιότητα, η πάθηση αυτή αναφερόταν ως «παράπληξ». Ο όρος αυτός μεταφορικά χρησιμοποιούταν και για να περιγράψει την παραφροσύνη. Άλλη πάθηση ήταν η κύφωση. Στα αρχαία χρόνια αναφερόταν ως «κύφωσις». Ήταν πάθηση που σχετιζόταν (και σχετίζεται) με τη σπονδυλική στήλη. Γνωστή πάθηση ήταν και ο νανισμός. Τα άτομα που έπασχαν από νανισμό αναφερόντουσαν ως «νάνοι», «πυγμαίοι», «νανοφυείς», «νανόδεις» και η πάθηση ως «αχονδροπλασία». Το αρχαίο όνομα της πάθησης περιγράφει και τη συμπεριφορά της. Το πάσχον άτομο, δηλαδή, πάσχει από μια κληρονομική συγγενή διαταραχή του σχηματισμού των χόνδρων. Το προαναφερθέν, οδηγεί στον νανισμό (Κέλπης, 2006).

Όρος που συναντάται στα αρχαία κείμενα και σχετίζεται με την αναπηρία είναι και ο «αχονδροπλαστικός νάνος». Σε αυτήν την περίπτωση, το πάσχον άτομο χαρακτηρίζεται από μεγάλο κεφάλι και επίπεδη μύτη. Ακόμα, το πάσχον άτομο φέρει βραχυκεφαλία και κοντά άνω και κάτω άκρα. Τέλος, χαρακτηρίζεται συνήθως και από λόρδωση. Αντίθετη πάθηση είναι ο γιγαντισμός. Στα αρχαία κείμενα αναφέρεται ως «γίγας» και «πέλωρ». Ως πάθηση αναφέρεται στην υπερανάπτυξη ενός πάσχοντος ατόμου. Άλλη αναπηρία είναι η αποπληξία, που αναφερόταν ως «ακράτεια». Πρόκειται

για αιφνίδια νευρολογική έκπτωση εξαιτίας εγκεφαλικής αγγειακής διαταραχής. Εκτός αυτών, γνωστή ήταν η αποπληξία, η οποία αναφερόταν ως «άνοια» και ως «μανία». Επίσης, άλλη πάθηση ήταν η ευήθεια ή αλλιώς ιδιοτεία. Αναφερόντουσαν ως «κοάλεμος», ως «βλαξ» και ως «ευηθεία». Τα πάσχοντα άτομα χαρακτηριζόντουσαν ως ανόητα και ευήθη. Χαρακτηριστική αναπηρία της εποχής ήταν και η δυσμορφία. Αναφερόταν ως «δυσειδία», «αίσχος», «ασχημοσύνη» αλλά και με τον τρόπο που αναφέρεται και στις μέρες μας. Πρόκειται για αναπηρία που σχετίζονται με την παραμόρφωση (Κέλλης, 2006).

Τέλος, οι ψυχικές διαταραχές που ταλάνιζαν άτομα στην αρχαιότητα. Οι ψυχικές διαταραχές εντοπίζονται στην αρχαιότητα με τους όρους «μανία», «μαργότης», «υπομαργότερος», «παράνοια» και «παραφροσύνη». Οι όροι αυτοί αναφερόντουσαν σε αναπηρίες που σχετίζονταν με τον έλεγχο των συναισθημάτων και των πράξεων των πασχόντων ατόμων (Κέλλης, 2006).

Η αναπηρία στην Αρχαία Σπάρτη

Στην Σπάρτη επικρατούσε ακόμα η βασιλεία καθώς και η πόλη να στηρίζεται σε στρατιωτική μορφή σε αντίθεση με ότι επικρατούσε στην Αθήνα επομένως είχαν μεγάλες διαφορές. Τον 6ο αιώνα π.Χ. όταν κυβερνούσε ο Λυκούργος υπήρχε δυσκολία στο να χτιστούν πόλεις. Οι υπόλοιπες πόλεις κράτη έκαναν πόλεις στο εξωτερικό, η Σπάρτη όμως κατέκτησε τη διπλανή πόλη τη Μεσσηνία, και εκεί έφτιαξε πόλεις, αφού πρώτα έκανε δούλους τους Μεσσηνίους που ονομάστηκαν και ειλώτες. Για να έχουν την παρατήρηση των ειλώτων και να είναι προστατευμένοι από τους γείτονες έφτιαξαν στρατό καλά οργανωμένο. Θεωρούσαν απαραίτητο να γεννιούνται παιδιά κάτι το οποίο αποδεικνύεται και από τους νόμους που είχαν θεσπίσει όσον αφορά το γάμο καθώς και ότι οι πατέρες ήταν απαλλαγμένοι από καθήκοντα που αφορούσαν την πολιτεία. Στο έργο του Πλούταρχου "Λυκούργος" κάνει λόγο στην εκτίμηση που είχαν οι παντρεμένοι στην πολιτεία σε αντίθεση με τους άγαμους. Οι Σπαρτιάτες μάλιστα για την κοινωνία τους ήταν ανήθικοι αν δεν είχαν παντρευτεί (Bremmer, 1997).

Στην αρχαία Σπάρτη, η επίδειξη των παιδιών είτε σωματικά αρτιμελή είτε με διάφορες αναπηρίες ήταν μια συνηθισμένη διαδικασία (Δισλή, 2015).

Μολαταύτα, τα γραπτά κείμενα των σημερινών ερευνητών αναφέρουν ότι η Σπάρτη παρουσιάζεται στην ιστορία και στους θρύλους ως η μόνη «άκαρδη» και βάρβαρη πόλη της Αρχαίας Ελλάδας. Καταδικάστηκε ως πόλη των παιδοκτόνων και αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό γινόταν υπό την άγνοια των γονέων. Ο Καιάδας για 30

παράδειγμα, χρησιμοποιείται στη χώρα μας αλλά και σε άλλες χώρες ως όρος για να περιγράψει την τύχη κάποιου ανθρώπου που δεν είναι αποδεκτός τόσο στο στενό οικογενειακό του περιβάλλον όσο και στην κοινωνία. Έτσι, μέσω των ερμηνευτικών προσπαθειών προσέγγισης του φαινομένου, η έκθεση χρησιμεύει για να προσδιορίσει και να κατακρίνει τη Σπαρτιατική νοοτροπία παρά για να την ενσωματώσει ιστορικά σε κείμενα (Δισλή, 2015).

Επειδή στη Σπάρτη, επικρατούσε το ιδεώδες του τέλειου πολεμιστή, τα παιδιά που θεωρούνταν αδύναμα ή ανάπηρα τα έριχναν στον Καιάδα. Αυτή η πολιτεία θεωρούσε τα ανάπηρα παιδιά ως εχθρούς της πατρίδας. Παλιοί και νέοι συγγραφείς, κάνουν λόγο για τη σωματική άσκηση των γυναικών, αναφέροντας πως είναι αξιοθαύμαστο το γεγονός ότι γυμνάζονται οι γυναίκες και πως αυτό το κάνουν για να φέρουν στον κόσμο υγιή παιδιά (Δισλή, 2015).

Στον αρνητισμό της ελληνικής σκέψης για ζητήματα αναπηρίας εμφολωρεί και η Σπάρτη. Γνωστή είναι η ιστορία με τη θανάτωση ανάπηρων βρεφών στον Καιάδα και στις Αποθέτες, καθώς τα ανάπηρα παιδιά ως ενήλικες δεν δύνανται να σταθούν και να αξιοποιηθούν από τη σπαρτιατική κοινωνία, η οποία έδινε ιδιαίτερη μνεία στη σωματική διάπλαση. Μάλιστα, σχετικά με αυτό, ο Πλούταρχος στο έργο «Περί παιδων αγωγή», αναφέρει την περίπτωση του βασιλιά της Σπάρτης Αρχίλοχου, ο οποίος κλήθηκε να πληρώσει βαρύτατο πρόστιμο καθώς νυμφεύθηκε κοντόσωμη γυναίκα. Το πρόβλημα εντοπίστηκε στο γεγονός ότι οι απόγονοι του βασιλιά θα μπορούσαν να κληρονομήσουν το μέγεθος της συζύγου και δεν συνάδει σε μελλοντικό βασιλιά να μην εναρμονίζεται με τα σπαρτιατικά ιδανικά περί ομορφιάς και δύναμης. Στον Πλούταρχο μάλιστα, στο ίδιο έργο, αναφέρεται και η περίπτωση του Αγησιλάου, ο οποίος, ως κουτσός, καλούταν να αντιμετωπίσει τις κοροϊδίες των συμπολιτών του (Sneed, 2018).

Στη Σπάρτη όπως προαναφέρθηκε για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης αλλά και για να παρατηρούν τους είλωτες οι γεννήσεις έπρεπε να έχουν έναν συγκεκριμένο αριθμό. Επομένως, ο Λυκούργος έφτιαξε νόμους που πλήρωναν πρόστιμο όσοι δεν ήταν παντρεμένοι, όσοι ήταν παντρεμένοι σε μεγάλη ηλικία και όσοι δεν είχαν κάνει έναν καλό γάμο (Παπαρρηγόπουλος, 2014).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα στο έργο του Πλούταρχου της κακογαμίας είναι αυτό του βασιλιά Αρχιδάμου που ήθελε να παντρευτεί μια γυναίκα χαμηλού αναστήματος, όπου θύμωσαν οι Σπαρτιάτες και του έβαλαν να πληρώσει ένα μεγάλο χρηματικό ποσό. Η κατηγορία ήταν πως δεν είχε γεννήσει «βασιλιάδες αλλά βασιλούδια»⁸. Κατά τον Αθηναίο (2ος αιώνας μ.Χ.) οι Σπαρτιάτες κάθε χρόνο γιόρταζαν μια εκδήλωση έπιαναν από το χέρι τους άντρες που δεν ήταν παντρεμένοι,

τους έβαζαν σε έναν κύκλο και τους κοροΐδευαν. Ακόμα, κάποιοι βασιλιάδες όταν είχε πολύ κρύο τους έβαζαν να βγαίνουν γυμνοί στους δρόμους και να λένε ένα τραγούδι που θα γελοιοποιεί τον εαυτό τους (Παπαρρηγόπουλος, 2014).

Απαραίτητο ήταν οι Λακωνιείς να έχουν κάνει παιδιά και να είναι άριστοι στρατιώτες όπως όριζαν οι κανόνες της κοινωνίας τους, αντίστοιχα και οι γυναίκες έπρεπε να είναι το ίδιο προσαρμοσμένες στα Σπαρτιατικά πρότυπα, σκληραγωγημένες και δυνατές όπως τις εκπαίδευαν από μικρές. Στο έργο του Ξενοφών (5ος – 6ος αι. π.Χ.) τονίζει το γεγονός ότι ο Λυκούργος πίστευε ότι ο σκοπός για τις άγαμες γυναίκες είναι να γεννήσουν. Με τη λογική του αυτή έφτιαξε αθλητικούς αγώνες και για τις γυναίκες με τη σκέψη πως και οι δύο γονείς θα είναι γυμνασμένοι και δυνατοί, άρα και το τέκνο τους θα βγει δυνατό (Bloom & Kirsch, 1968).

Ένα από τα ανάπηρα παιδιά που γλίτωσαν στην αρχαία Σπάρτη τον θάνατο, ήταν ο Αγησίλαος. Ο Αγησίλαος, όχι μόνο γλίτωσε τον θάνατο, αλλά κατά τη διάρκεια της ζωής του κατόρθωσε να φτάσει ως τον βασιλικό θώκο. Τη ζωή του, μολαταύτα, την έσωσε η βασιλική του καταγωγή. Τα παιδιά που είχαν βασιλική καταγωγή δεν ήταν αναγκασμένα να περνούν αξιολόγηση φυσικής ρώμης κατά τη γέννησή τους. Το λοιπόν, αυτό έσωσε τον Αγησίλαο. Μία άλλη ερμηνεία η οποία αιτιολογεί την επιβίωση του Αγησιλάου, είναι το ότι στην εποχή που γεννήθηκε η λειψανδρία στη αρχαία Σπάρτη είναι οξυνθεί. Για τον λόγο αυτόν, η συνθήκη θανάτωσης όσων βρεφών δεν εναρμονίζονταν με τα φυσικά κριτήρια που είχαν τεθεί στο παρελθόν είχε λειανθεί (Ιωάννου, 2014).

Η αναπηρία στην Αρχαία Αθήνα

Μεταξύ 5ου και 3ου αιώνα η Αθήνα ήταν μια πόλη με μεγάλη ανάπτυξη κάτι που την ξεχώριζε από τις πόλεις της Ηπείρου, που εκείνο τον καιρό δεν είχαν ανάπτυξη, λόγω προβλημάτων που αντιμετώπιζαν όπως οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές δυσχέρειες και εμφύλιους πολέμους. Όταν οι τύραννοι νικήθηκαν το 509 π.Χ. η Αθήνα ήρθε αντιμετώπιη με τους Πέρσες. Το γεγονός της απόκρουσης της ασιατικής απειλής συνετέλεσε τα μέγιστα στη διαμόρφωση της περιόδου των κλασικών χρόνων. Η Ιωνική φιλοσοφία γίνεται μέρος της ζωής των Αθηναίων τον 5ο αιώνα. Κυριαρχεί η δημοκρατία όπου είναι πιο σωστά εφαρμοσμένη από ποτέ με την καθιέρωση και την τήρηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Στην κορυφή βρίσκονται οι τέχνες και τα γράμματα. Σπουδαίοι διανοούμενοι της εποχής χωρίς στερεοτυπικές αντιλήψεις μετέφεραν στους ανθρώπους τη λογική σκέψη. Οι γνώσεις για τον άνθρωπο και τη

φύση είναι διαδεδομένες σε όλους. Οι φιλόσοφοι ερευνούν πολύ την εποχή αυτή (Hansen, 1978).

Όσον αφορά τις τέχνες η ομορφιά και τα ιδανικά της εποχής στηρίζονται σε ανθρώπινες καταστάσεις και όχι σε υπερφυσικά πράγματα, όπως για παράδειγμα στην αρχαϊκή εποχή έφτιαχναν τα αγάλματα με τεράστια μεγέθη. Στην εποχή όμως αυτή στηρίζονται στο πως πραγματικά είναι ο άνθρωπος αναπαριστώντας τον καλό αγαθό. Στις αρχές του 5ου αι π.Χ. οι ποιητές στοχάζονται την άθληση και στα έργα τους κάνουν λόγο για το θαυμασμό τους στα πρόσωπα των αθλητών, αναφέρονται στην ιστορία της πατρίδας τους στους μύθους και στις παραδόσεις τόσο στο παρόν όσο και στο παρελθόν. Η έννοια του καλού αγαθού πολίτη στοιχειοθετεί θεώρηση με κοινωνικό και πολιτισμικό συγκείμενο σε εναρμόνηση. Αναλυτικότερα είναι μια φωτογραφία ενός τέλει ανθρώπου όπως όριζε η τότε κοινωνία (MacDowell, 1975).

Η καλοκαγαθία ως κάτι τέλει για την κοινωνία, υποδειλώνει μια ισορροπία τόσο στο να καλλιεργεί το μυαλό όσο και στο να γίνει δυνατό το σώμα. Ο πολίτης λοιπόν επιδίωκε να ζει με αξιοπρέπεια σε μια κοινωνία όπου επιζητούσε το σεβασμό, έπρεπε να έχει την καλοκαγαθία. Πιο συγκεκριμένα, ο άνδρας Έλληνας έπρεπε να έχει δυνατό γυμνασμένο σώμα, να είναι όμορφος και παράλληλα να είναι οξυδερκής, μετρημένος, να αναγνωρίζει τα λάθη του και να έχει κριτική και λογική σκέψη (Whitby, 2005).

Στην Αρχαία Αθήνα η ευμορφία θεωρούνταν μεγάλο προτέρημα. Το νεογέννητο άτομο έπρεπε να χαίρει άκρας υγείας καθώς αυτό συνιστούσε συνώνυμο της ευλογίας. Αντίθετα, σε μια κοινωνία στην οποία η δεισιδαιμονία ήταν βαθιά ριζωμένη, η αναπηρία συνιστούσε συνώνυμο της αμαρτίας. Περισσότερο αναλυτικά, η αναπηρία κατά τη δεισιδαιμονική ερμηνεία των Αρχαίων Αθηναίων συνιστούσε τιμωρία των γονέων από τους θεούς είτε για κάποια μεγάλη δική τους αμαρτία είτε για κάποια αμαρτία των προγόνων τους (Αλεξίου, 2022).

Στην Αρχαία Αθήνα σημειώθηκε μία πρόοδη μέριμνα για τα ανθρώπινα δικαιώματα των ανάπηρων ατόμων. Για παράδειγμα, υπήρξε θεσμικό ενδιαφέρον μέσω χορήγησης επιδομάτων για άτομα τα οποία εξαιτίας της αναπηρίας που τα ταλάνιζε δεν μπορούσαν να εργαστούν και να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για τη διαβίωσή τους. Το ενδιαφέρον που ξεκινά να ανακύπτει κατά την εποχή εκείνη στην Αρχαία Αθήνα χρειάστηκε πολύ χρόνο για να παγιωθεί και κυρίως χρειάστηκε την επιστημονική συμβολή του Ιπποκράτη. Οι απόψεις του Ιπποκράτη θεωρούνται πρωτότυπες για την εποχή και έμελλε να αλλάξουν την ερμηνεία της αναπηρίας όσον αφορά τη σκέψη της εποχής (Αλεξίου, 2022).

Στην Αθήνα υπήρχε κατά κάποιον τρόπο μνεία για τα ανάπηρα άτομα. Ο Λυσίας στο έργο «Περί Αδυνάτου» αναφέρει πως προβλεπόταν επίδομα για μέλη της κοινωνίας που αντιμετώπιζαν αναπηρία. Το επίδομα ανερχόταν στο ποσό του ενός οβολού ανά ημέρα για όσα άτομα δεν ήταν ικανά να εργαστούν, εξαιτίας της αναπηρίας τους. Η εν λόγω ανικανότητα, ήταν απαραίτητο να αποδειχθεί, κατόπιν εξέτασης. Αυτή λάμβανε χώρα στη βουλή, η οποία είχε επωμισθεί το εν λόγω έργο και εξέταζε τα ανάπηρα άτομα μια φορά ετησίως με σκοπό να κρίνει εάν αυτά είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν ή όχι (Penrose, 2015). Στην Αθήνα, μάλιστα, επιχειρούσαν με εύσχημο τρόπο να «καλύψουν» την αναπηρία, ώστε αυτή να μη φαίνεται. Για παράδειγμα, ο Περικλής απεικονίστηκε στην τέχνη πάντα φορώντας περικεφαλαία, ώστε να μη φαίνεται το μέγεθος του κούτελου. Πέραν από τον Περικλή, ο Δημοσθένης αποπειράθηκε να διορθώσει με ατομικό αγώνα το πρόβλημα τραυλισμού το οποίο αντιμετώπιζε, ώστε το πρόβλημα αυτό να μην καθίσταται αντιληπτό από τους συμπολίτες του (Rose, 2016).

Παράλληλα στην Αθήνα, ο Σόλωνας βγάζει νόμους για την προστασία της οικογένειας. Στο κράτος της Αθήνας ο γάμος σημαίνει κατά τον Δημοσθένη τη δημιουργία παιδιών, κυρίως όμως αγοριών, αλλά και στην ερωτική συνένωση του ζευγαριού (Bloom & Kirsch, 1968).

Ασκληπιεία

Η ανάρρωση των ασθενών γινόταν στους χώρους προσευχής στα λεγόμενα Ασκληπιεία. Ήταν χώροι όπου οι άρρωστοι προσεύχονταν για να εφαρμοστούν οι θεραπευτικές του Ασκληπιού. Ο Ασκληπιός ήταν ο πρώτος άνθρωπος που ασχολήθηκε με την επιστήμη της ιατρικής. Σε αγάλματα που εντοπίστηκαν παρουσιάζεται να κρατάει ένα ραβδί στο οποίο είναι τυλιγμένο ένα φίδι. Αυτό το παρουσιαστικό του Ασκληπιού συμβολίζει την «κάθαρση» που σημαίνει ότι όπως το φίδι αλλάζει δέρμα, έτσι και ο Ασκληπιός αντικαθιστά την αρρώστια του ανθρώπου και στη θέση της αρρώστιας βάζει την υγεία. Η καταγωγή του Ασκληπιού είναι η Τρίκκη, τα σημερινά Τρίκαλα. Τα παιδιά του ήταν ο Ποδαλείριος και ο Μαχάωνας, η Υγεία, η Ιασώ, η Πανάκεια, η Αίγλη και η Ακεσώ (Χατζηκοκόλη-Συράκου, 2009).

Οι άνθρωποι για να θεραπευτούν αλλά και να προσευχηθούν στο θεό Ασκληπιό πήγαιναν στα Ασκληπιεία όπως προαναφέρθηκε. Το πιο ξακουστό και πρώτο Ασκληπιείο ήταν στην Τρίκκη, το οποίο δημιουργήθηκε από τους δύο γιους του επιστρέφοντας από τον πόλεμο της Τροίας (*Εστί δε' η μιν Τρίκκη, όπου το ιερόν του*

Ασκληπιού το αρχαιότερον, το επιφανέστερον). Έπειτα ίδρυσαν και άλλα Ασκληπιεία πάνω από 300 εντός αλλά και εκτός Ελλάδας. Το πιο σπουδαίο ήταν αυτό της Επιδαύρου (*Τα γαρ Ασκληπιεία τα επιφανέστατα γεγονότα εξ Επιδαύρου*). Ακολούθησαν της Κω, της Περγάμου, της Κρήτης, της Κνίδου, της Κυρήνης, της Ρώμης κ.α., όπου λειτούργησαν και σαν λατρεία μέχρι τον 5ο π.Χ. αιώνα «σφόδρα ένδοξον και πολλών αναθημάτων μεστόν». Οι άρρωστοι που ερχόντουσαν στα Ασκληπιεία για να γίνουν καλά όφειλαν να κάνουν κάποια πράγματα σημαντικά για την υγεία τους όπως να είναι καθαρίζονται στο σώμα στα λουτρά του ιερού να ακολουθούν μια υγιεινή ισοροπημένη διατροφή και να γυμνάζονται με συγκεκριμένες ασκήσεις. Έπειτα έπρεπε να καθίσουν κάποια βράδια στο πόδια του αγάλματος του Ασκληπιού στο Άβατον όπου οι ιερείς έκαναν στους ασθενείς διάφορες θεραπευτικές τεχνικές για να γίνουν καλά. Το πιο βασικό στη θεραπεία των ασθενών είναι η «εγκοίμησις» όπου ο άνθρωπος κοιμόταν και κατά την κοίμηση του περίμενε να δει τον Θεό για να του πει τι να κάνει (Compton, 1998).

Επιγραφές σε ιαματικά λουτρά, αναθηματικές πλάκες ή στήλες της Ασκληπιείας είναι σημαντικές καθώς αποτελούν εξαιρετους μάρτυρες του θεραπευτικού έργου που γίνεται εκεί και επιβεβαιώνουν τις περιγραφές αρχαίων περιηγητών και ιστορικών ιατρικής. Σε μία πλάκα αναφέρεται: «Η Ερασίη από τις Καφυές: Κοιμήθηκε στο ναό και ονειρεύτηκε ότι ο θεός μάλαξε το στομάχι της και τη φίλησε και της έδωσε μια κούπα με φάρμακο. Της παράγγειλε να το πει και μετά να κάνει εμετό. Υπάκουσε και λέρωσε το φόρεμά της. Όταν το πρωί ξύπνησε, είδε το ρούχο της μέσα στη βρομιά του εμετού της και μετά από αυτό θεραπεύτηκε» (Compton, 1998).

Το πρώτο Ασκληπιείο χτίστηκε το 429 π.Χ. στο νησί Τιβέρι το 294 π.Χ. ιδρύθηκε με σκοπό να καταπολεμήσουν την πανώλη που υπήρχε σε εκείνη την περιοχή. Τα Ασκληπιεία ήταν τοποθετημένα σε φυσικό και όμορφο περιβάλλον συγκεκριμένα δίπλα σε θάλασσα. Υπήρχε πάντα πηγή με καθαρό νερό. Κοντά στα Ασκληπιεία απογευόταν τα χτιστούν κατοικήσιμα σπίτια, χτίζονταν μόνο θέατρα, στάδια, γυμναστήρια διακοσμημένα από καλλιτέχνες (Μπάκα, 2019).

Οι εργαζόμενοι των Ασκληπιείων απαρτιζόταν από έναν ιερά που ήταν διευθυντής του ιερού, όπου έβλεπε τους ασθενείς και καθόριζε την κατάλληλη θεραπεία τους, τους νοσοκόμους που τότε λέγονταν «ιερομνήμονες», τους μαλάκτες τους υδροθεραπευτές και τους «Νεοκόρους» που καθησύχαζαν τους ασθενείς. Οι πρεσβύτεροι ήταν οι μόνοι που γνώριζαν τα μυστικά της ιατρικής τα οποία κληρονομούσαν και στα παιδιά τους. Στα Ασκληπιεία οι ασθενείς έμεναν αρκετές μέρες και πλήρωναν ένα χρηματικό ποσό (Μπάκα, 2019).

Σημαντικό αποτελεί το γεγονός πως σε πολλά Ασκληπιεία, ιδίως στις Επιδαύρου, έχουν ανακαλυφθεί μαρμάρινες πλάκες πάνω στις οποίες αναγράφονται τα ονόματα εκείνων που είχαν θεραπευθεί, καθώς και οι αρρώστιες τους και η μέθοδος θεραπείας. Οι αρρώστιες που αναφέρονται είναι πολλές και διάφορες, όπως πλευρίτιδα, χοιράδωση, κίρσοι, ρευματισμοί, λιθίαση, έλκη, ψυχικά νοσήματα, αδράνεια της μήτρας, οφθαλμία, κατάγματα κλπ. Από τους γιούς του Ασκληπιού ο Ποδαλείριος ήταν γενικός ιατρός, ο Μαχάων χειρουργός. Από τις κόρες του η Υγεία ήταν μυθολογική θεότητα, προσωποποίηση τη ευεξίας του σώματος, της ψυχής και του πνεύματος. Η γνωστή θαυμάσια κεφαλή της Υγείας, που φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, είναι έργο του περίφημου γλύπτη Σκόπα. Η Ιασώ ήταν θεραπεύουσα θεότητα. Η Πανάκεια, επειδή πιστεύονταν ότι είχε την ικανότητα να θεραπεύει οποιαδήποτε αρρώστια, έδωσε το όνομά της σε διάφορα φάρμακα. Η Αίγλη και η Ακεσώ ήταν θεραπεύτριες σωματικών και ψυχικών νοσημάτων (Μπάκα, 2019).

Η αναπηρία μέσα από αρχαία κείμενα

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετασθούν ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα στα οποία αναφέρεται η αναπηρία και καθίσταται φανερή η στάση των αρχαίων Ελλήνων προς αυτήν αλλά και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν για τη θεραπεία ή την αντιμετώπισή της (Sneed, 2021).

Στον Όμηρο, τη στιγμή που οι Αχαιοί επιθυμούν να οργανώσουν συνέλευση ώστε να λάβουν αποφάσεις για τη στρατιωτική τακτική που χρειάζεται να χαράξουν κατόπιν της αποχώρησης του Αχιλλέα, δίνεται λεπτομερής περιγραφή του Θερσίτη. Η περιγραφή αυτή έχει να κάνει με την αναπηρία του, που ήταν η χωλότητα. Μάλιστα, η περιγραφή επιμένει εμμονικά στον Θερσίτη, αν και το ίδιο δεν ισχύει με τους υπόλοιπους ήρωες. Ωστόσο, οι υπόλοιποι ήρωες δεν αντιμετώπιζαν ζήτημα εφάμιλλο με αυτό του Θερσίτη. Ο Ευστάθιος στην αναφορά που κάνει στον Θερσίτη, επιχειρεί να σκιαγραφήσει τον όρο «χωλός» σε αντιπαραβολή με την έννοια «κυλλός» (Sneed, 2021).

Επίσης, στον Όμηρο υπάρχει αναφορά για τον χωλό θεό Ήφαιστο, ο οποίος μαθαίνει ότι η Αφροδίτη, η σύζυγός του δηλαδή, τον απατά με άλλον άνδρα. Αναφέρεται, δηλαδή, η αναπηρία ως αιτία αλλά και ως δικαιολογία για την απιστία. Με άλλα λόγια, ένας άνθρωπος ο οποίος είναι ανάπηρος παρουσιάζεται ως ανίκανος ή έστω λιγότερο ικανός στην εκπλήρωση των συζυγικών καθηκόντων, σε σχέση πάντα με ένα άτομο το οποίο δεν είναι ανάπηρο. Η αναπηρία του Ηφαιστου αναφέρεται ως τιμωρία από τον ίδιο. Αυτό αποδεικνύεται από τα λόγια του ίδιου, στην πρώτη ραψωδία

της Ιλιάδας. Άλλωστε, η αναπηρία, κατά τη λαϊκή δοξασία της εποχής ήταν ένα αποτελέσματα αμαρτωλού πρότερου βίου. Η αμαρτία αφορούσε είτε το ίδιο το ανάπηρο άτομο είτε τους προγόνους αυτού, οι οποίοι δεν πρόλαβαν να πληρώσουν για την αμαρτία με αποτέλεσμα η αμαρτία και η τιμωρία να κληροδοτούνται στην επόμενη γενιά ανθρώπων (Sneed, 2021).

Όσον αφορά τη λόρδωση, ο Αριστοτέλης αποπειράται να τη σκιαγραφήσει χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα το βάδισμα των ζώων. Γενικά, η σωματική δυσπλασία ή η αναπηρία θεωρούνταν τροχοπέδη για την κοινωνική ανέλιξη ενός ατόμου, σχεδόν σε όλη την επικράτεια του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Ωστόσο, υπήρξαν και εξαιρέσεις οι οποίες ευλόγως επιβεβαιώνουν τον γενικό κανόνα. Μία από αυτές, ήταν ο Μέδων. Ο Μέδων, κατόρθωσε να ανελιχθεί στην πολιτική σκηνή της αρχαίας Αθήνας, έχοντας, ωστόσο, με το μέρος του, τη συνδρομή και την υποστήριξη του μαντείου των Δελφών. «Η αναπηρία του Μέδωνος θεωρήθηκε πρόβλημα, αλλά αυτό δεν τον εμπόδισε να ανελιχθεί στην πολιτική» (Edwards, 1997).

Για τη στρεβλοποδία, ο Ευστάθιος, για την αναπηρία του Θερσίτη επιχειρεί να ερμηνεύσει τον όρο της αναπηρίας. Ο Θερσίτης ήταν λαϊκός άνθρωπος, ωστόσο η αναπηρία του τον οδήγησε να συμπεριφέρεται άσχημα σε άλλους συνανθρώπους του. Η συμπεριφορά του ήταν σε άμεση συνάρτηση και συσχέτιση με την αναπηρία του. Εξαιτίας της δυσμορφίας του συνεχώς έβριζε και απομονωνόταν. Ωστόσο, ήταν γενναίος πολεμιστής. Με τον θάνατό του επήλθε και η δικαίωση. Η δικαίωση ενός ανθρώπου που παρά τα προβλήματα που αντιμετώπιζε εξαιτίας της αναπηρίας του προσπάθησε πολύ ώστε ως πολεμιστής να είναι αντάξιος των άλλων αρτιμελών πολεμιστών. Με τον θάνατό του επέρχεται και η δικαίωση αλλά και η συγχώρηση, καθώς ήταν άνθρωπος που εξαιτίας της αναπηρίας του δεν διέθετε ιδιαίτερες κοινωνικές δεξιότητες και ήταν ιδιαίτερα αντιπαθής σχεδόν σε όλους τους συμπολεμιστές του.² (Edwards, 1997)

Στον Όμηρο, η χωλότητα περιγράφεται ως «Άμφιγυήεις». Στην Ιλιάδα, ο Όμηρος περιγράφει τη χωλότητα του Ηφαίστου ως εξής: «Αὐτὰρ ἐπεὶ κατέδου λαμπρὸν φάος ἠελίοιο, / οἷ μὲν κακκείοντες ἔβαν οἶκον δὲ ἕκαστος, / ἦχι ἐκάστῳ δῶμα περικλυτὸς ἀμφιγυήεις/ Ἥφαιστος ποίησεν ἰδυίησι ἰδυίησι πραπίδεςσι³» (Edwards, 1997).

---

²Ευστάθιος, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα 1. 314-315

³Ἰλιάδα Α 605-607

Όσον αφορά την τύφλωση, ένας από τους πιο γνωστούς τυφλούς της αρχαιότητας ήταν ο μάντης Τειρεσίας. Ο Τειρεσίας, εκτός από τυφλός, λέγεται επίσης ότι είχε κάνει και δύο αλλαγές φύλου. Από ανδρικό άλλαξε το φύλο του σε γυναικείο και ξανά από γυναικείο σε ανδρικό. Η περισσότερο φημισμένη έκφανση του μύθου ανήκει στον Ησίοδο, την οποία εκδοχή αναφέρει ο Απολλόδωρος, ο οποίος επίσης αναφέρεται ως ψευδός¹. Στην αρχαία ελληνική γραμματεία δεν αναφέρεται η αιτία τύφλωσης του Τειρεσία, η οποία αποδίδεται στην Ήρα, αλλά ούτε και ο λόγος που ο Δίας επέδωσε στον Τειρεσία το χάρισμα της σοφίας και της μαντικής, πιθανώς ως αντιστάθμισμα για την αναπηρία του (MacInnes, 1995). Μία πιθανή αιτία, είναι πιθανώς η συμπόνοια: «Γέρων γέροντι συγκατόκηκεν πίνος / πλευράν μαραίνων, κρατὶ δ' ὀμματοστερεῖ / κόμη δι' αὔρας ἀκτένιστος ἄσσεται⁴» (Edwards, 1997).

Στα προβλήματα που σχετίζονται με την ὄραση, ἄλλη μια χαρακτηριστική παρουσία στην αρχαία ελληνική γραμματεία είναι ο Κύκλωπας Πολύφημος. Ο Όμηρος δεν αναφέρει ρητά ότι ο Πολύφημος έχει μόνο ένα μάτι, ωστόσο σκιαγραφεί πως για την τύφλωσή του από τον Οδυσσέα ήταν αρκετός ο τραυματισμός μονάχα του ενός ματιού. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι «ο Οδυσσέας επιχείρησε να του βγάλει το ένα μάτι για να τον ξεγελάσει κι έτσι ο Πολύφημος κατέστη ανάπηρος⁵». Ο Όμηρος στην αφήγησή του δεν στέκεται τόσο στην αναπηρία του κύκλωπα, όσο στον ιδιαίτερο χαρακτήρα του: «καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ ἐώκει / ἀνδρὶ γε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ ρίψ ὑλήεντι / ὑψηλῶν ὀρέων, ὃ τε φαίνεται οἶον ἀπ' ἄλλων» (Edwards, 1997).⁶

Ωστόσο, ο Θεόκριτος δεν συμπαρατάσσεται με τον Όμηρο, ὅσον αφορά τον χαρακτήρα του κύκλωπα. Ο πρώτος, σε αντίθεση με τον δεύτερο, παρουσιάζει μία περισσότερο ρομαντική και ευαίσθητη πλευρά ὅσον αφορά τον Πολύφημο. Μάλιστα, αφήνεται να υπονοηθεί ότι η απόρριψη του κύκλωπα από την αγαπημένη του οφείλεται σαφώς στην αναπηρία του¹. Εντούτοις, η αγάπη του Πολύφημου για την αγαπημένη του είναι τόσο μεγάλη, που είναι διατεθημένος να θυσιάσει και το ένα του μάτι το εναπομείνον με αντάλλαγμα την αγαπημένη του (Edwards, 1997).⁷

Ο Κροίσος ήταν κωφάλαλος⁸. Ο αλλαζόνας Κροίσος, στο παραπάνω απόσπασμα, παρουσιάζεται από τον Ηρόδοτο. Ο Κροίσος, είχε ένα παιδί το οποίο ήταν

---

⁴Σοφοκλῆς, Οιδίπους ἐπὶ Κολωνῶν 1260 -1262

⁵«ὡς τοῦ ἐν ὀφθαλμῶν πυριήκα μοχλὸν ἐλόντες / δινέομεν, τὸν δ' αἷμα περιέρρει θερμὸν ἔοντα. / πάντα δὲ οἱ βλέφαρ' ἀμφὶ καὶ ὀφρύας εὔσεν αὐτμη / γλήνης και ομένης». Ὀδύσεια ι. 388-391

⁶Ὀδύσεια ι. 190-192

⁷Θεόκριτος, Εἰδύλλια 11. 52-57

⁸«⁷Ἦσαν δὲ τῶν Κροίσω δύο παῖδες, τῶν οὔτερος μὲν διέφθαρτο, ἦν γὰρ δὴ κωφός (δηλ. κωφάλαλος), ὁ δὲ ἕτερος τῶν ἡλικίων μακρῶν τὰ πάντα πρῶτος· οὔνομα δὲ οἱ ἦν Ἄτυς». Ἡρόδοτος 1.34.5-8

κωφάλαλο. Φαίνεται λοιπόν πως η αναπηρία δύναται να εμφανισθεί σε κάθε κοινωνική τάξη. ⁹Ο Πλάτωνας αναφέρει πως τα κωφάλαλα άτομα μπορούσαν να επικοινωνήσουν τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υπόλοιπο κόσμο, μέσω μιας νοηματικής γλώσσας. Μολαταύτα, για τη γλώσσα αυτήν δεν αποδίδει περισσότερες πληροφορίες: «εἰ φωνὴν μὴ εἶχομεν μηδὲ γλῶτταν, ἐβουλόμεθα δὲ δηλοῦν ἀλλήλοις τὰ πράγματα, ἄρ' οὐκ ἄν, ὥσπερ νῦνοι ἐνεοί, ἐπεχειροῦμεν ἂν σημαίνειν ταῖς χερσὶ καὶ κεφαλῇ καὶ τῷ ἄλλῳ σώματι;». ¹⁰Ο Κροίσος, αναφέρεται πολλές φορές στον γιο του που ταλανίζεται από αναπηρία στην ακοή: «Εἷς γάρ μοι μοῦνος τυγχάνεις ἐὼν παῖς· τὸν γὰρ δὴ ἕτερον, διεφθαρμένον τὴν ἀκοήν, οὐκ εἶναι μοι λογίζομαι» (Edwards, 1997).¹¹

Αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ότι τα άτομα με αναπηρίες στον αρχαίο κόσμο αντιμετωπίζονταν υποτιμητικά. Ο θεός Ἥφαιστος δεν αποτελούσε εξαίρεση από αυτήν τη συμπεριφορά: «Ο Ἥφαιστος ἦταν ανάπηρος και παρά ταῦτα θεός». ¹²Ομοίως, ο Νεοκλείδης στον Αριστοφάνη αντιμετωπίζεται υποτιμητικά από τους συμπολίτες του¹³. Ο Νεοκλείδης, αναζητώντας βοήθεια, στράφηκε στο ιερό του Ασκληπείου, βρίσκοντας εφάμιλλη αντιμετώπιση, καθώς έπαιρνε υποτιμητικές απαντήσεις και διαγνώσεις που μετά βεβαιότητας ανέφεραν ότι η πάθησή τους δεν επιδεχόταν θεραπείας¹⁴ (Horn, 2013).

Η απασχόληση των αναπήρων αναφέρεται στον Λουκιανό. Κατά την αρχαιότητα, οι ανάπηρα κέρδιζαν τα προς το ζην εργαζόμενοι ως διασκεδαστές (π. χ. ως κλόουν). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Σατυρίωνα. ¹⁵Εφόσον το ανάπηρο άτομο ήταν τυφλό, στην αρχαιότητα μπορούσε κάλλιστα να ασχοληθεί με την τέχνη (π. χ. αηδός, ποιητής κ. τ. λ.)¹⁶ (Horn, 2013).

---

⁹Ηρόδοτος 1.85.1-18

¹⁰Πλάτων, Κρατύλος 422e

¹¹Ηρόδοτος, 1.38.8- 9

¹²Οδύσεια θ 309-311. Βλπ. αναλυτικά για τον Ἥφαιστο πιο πάνω, κεφ. Β (Σπονδυλική στήλη και άκρα) 3IV

¹³«πρῶτος Νεοκλείδης ὁ γλάμων παρείρπυσεν. / κάπειθ' ὁ δῆμος ἀναβοᾷ πόσονδοκεῖς, "οὐδ εἰνὰ τολμᾷν τουτον ἰδημηγορεῖν, / καὶ ταῦτα περισητηρίας προκειμένου, ὅς αὐτὸς αὐτῷ βλεφαρίδ' οὐκέσώσατο»

¹⁴«πρῶτον δὲ πάντων τῷ Νεοκλείδῃ φάρμακον / κατάπλαστον ἐνεχείρησε τρίβειν, ἐμβάλων / σκοροδῶν κεφαλὰς τρεῖς Τηνίων. "Ἐπειτ' ἔφλα / ἐν τῇ θυεῖα συμπαρამειγνύων ὀνὸπὸν / καισχίνον· εἴτ' ὄξειδιέμενος Σφηττίῳ / κατέπλασεν αὐτοῦ τὰ βλέφαρ' ἐκστρέψας, ἵνα / ὀδυνῶ το μᾶλλον. 'Ο δὲ κεκραγῶς καὶ βοῶν / ἔφευγ' ἀνάξας· ὁ δὲ θεὸς γελάσας ἔφη· / «'Ενταῦθα νυν κάθησο καταπεπλασμένος, / ἴν' ἐπομνύμενον παύσω σε τὰς ἐκκλησίας Αἰριστοφάνης, Πλοῦτος 717-724.

¹⁵Λουκιανός, Συμπόσιον 18-19

¹⁶καὶ ἦν γὰρ Τυρταῖος διδάσκαλος γραμμάτων νοῦν τε ἥκιστα ἔχειν δοκῶν καὶ τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν χωλός, τοῦτον ἀποστέλλουσιν ἐς Σπάρτην ».

Παυσανίας 4.15.6.

Θέσεις Ελλήνων φιλοσόφων για την αναπηρία

Το φαινόμενο της αναπηρίας και η ερμηνεία αυτής κέντρισαν το ενδιαφέρον Ελλήνων φιλοσόφων, οι οποίοι αποπειράθηκαν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο με βάση την αιτία αυτού αλλά τον τρόπο με τον οποίο η ευρύτερη κοινωνία καλείται να το εντάξει στην κουλτούρα της. Ορισμένοι φιλόσοφοι παρέμειναν αγκιστρωμένοι σε ερμηνείες που βασίζονται στη δεισιδαιμονία, ενώ άλλοι έθεσαν τα θεμέλια για την κατοπινή στοιχειοθέτηση ερμηνειών και κουλτούρας που αναδεικνύει τη μέριμνα και γενικά την ανθρωπιστική πλευρά (Αλεξίου, 2022).

Η συμβολή του Ιπποκράτη για την κατανόηση της αναπηρίας

Ο Ιπποκράτης στο έργο «Περί Ιερής Νούσου» αναφέρει: «Αν λοιπόν από φλεγματώδεις γονείς γεννιούνται φλεγματώδη παιδιά και από χολώδεις χολώδη και από φυματικούς φυματικά και από σπληνώδεις σπληνώδη, τί εμποδίζει και στις περιπτώσεις όπου και ο πατέρας και η μητέρα κατέχονταν απ' αυτή την ασθένεια (την επιληψία) να την έχει και κάποιος απόγονος». «Και στην ίδια τη γέννηση (σύλληψη) εξέρχεται (ο γόνος) και από τη γυναίκα και από τον άνδρα, απ' όλο το σώμα, και από των ασθενών ασθενής και από των ισχυρών, ισχυρός». Επιπλέον, ήξερε ότι τα επίκτητα χαρακτηριστικά δεν κληρονομούνται για παράδειγμα η ομιλούμενη γλώσσα αλλά και οι σωματικές αναπηρίες από ατυχήματα: « Σχετικά με τα παιδιά ανάπηρων γονέων, συνήθως γεννιούνται υγιή, γιατί το ανάπηρο μέρος έχει την ίδια σύσταση με το υγιές μέρος». Εν κατακλείδι, ο Ιπποκράτης για να εξηγήσει πως δημιουργούνται οι ανατομικές αναπηρίες κατά την διάρκεια της εγκυμοσύνης κάνει μια παρομοίωση αναφορικά με τα δέντρα, «τα οποία εμποδίζονται από κάποια πέτρα, με αποτέλεσμα να αναπτύσσονται στραβά» (Μπάκα, 2019).

Όσον αφορά τη ραιβοποδία, ο Ιπποκράτης επιχειρεί να ερμηνεύσει τα είδη της ανθρώπινης ραιβοποδίας. Χαρακτηριστικά, προσπαθεί να ερμηνεύσει τα είδη ραιβοποδίας μέσα από την περιγραφή τους. Ουσιαστικά, με αυτόν τον τρόπο ταξινομεί τα είδη ραιβοποδίας και προτείνει λύσεις οι οποίες δύνανται να συνδράμουν ώστε το πάσχον άτομο να αποκτήσει μια πιο εύκολη ρουτίνα και γενικότερη ευκολία σε καταστάσεις και συνθήκες στις οποίες ένα άτομο δύναται να περιέλθει κατά την παρουσία του στην καθημερινή ρουτίνα. ¹⁷Σε άλλο σημείο του ίδιου έργου, συνεχίζει

---

¹⁷Ιπποκράτης, Περίάρθρων 53.7-20

προσπαθώντας να περιγράψει την πάθηση μέσα από την ανατομία του ανθρώπινου σώματος.¹⁸ Η ίδια πάθηση, αναφέρεται και από τον Όμηρο στην Ιλιάδα και αναφέρεται στον Ήφαιστο.¹⁹ Ο Ιπποκράτης, αναφέρεται και στη βλαιοσύτητα. Την περιγράφει ως μια πάθηση η οποία είναι εκ γενετής και παραμορφώνει το ανθρώπινο σώμα (Horn, 2013).²⁰

Ο Ιπποκράτης ήταν αυτός που προσέγγισε επιστημονικά την αναπηρία. Αποσπάσματα από το «Περί Κρεατών» αποδεικνύουν το αληθές. Σχετικά με την κώφωση, στο έργο του προσπάθησε να την περιγράψει και μάλιστα να προτείνει σχετικές θεραπείες. Στα αποσπάσματα του έργου «Περί Κρεατών» σκιαγραφείται η πεποίθηση του Ιπποκράτη ότι τα φωνολογικά όργανα (π. χ. γλώσσα, φωνητικές χορδές κ. τ. λ.) καθίστανται υπεύθυνες για τη δυνατότητα ομιλίας για το κάθε άτομο. Συνεπώς, κάθε πρόβλημα στα όργανα αυτά, δυνητικά και πρακτικά λειτουργεί ως τροχοπέδη στην παραγωγή ομιλίας. Εφόσον το κώλυμα είναι σοβαρό και μη αναστρέψιμο, δύναται να οδηγήσει σε κάποια σχετική αναπηρία. Ως εκ τούτου, άτομα που γεννιούνται κωφάλαλα, από την ημέρα της γέννησής τους αντιμετωπίζουν πρόβλημα με το σύστημα οργάνων στο οποίο οφείλεται η ομιλία ή η ακοή. Επομένως, κατά την παρατήρηση του Ιπποκράτη, έναρθρος λόγος δεν δύναται να παραχθεί εφόσον τα ερθρωτικά όργανα έχουν πληγεί ή υποστεί βλάβες²¹ (Δισλή, 2015).

Ο Ιπποκράτης ασχολήθηκε και με άλλες κατηγορίες αναπηριών. Τις αναπηρίες τις απέδωσε σε κληρονομικά αίτια ή αίτια που σχετίζονται με το ιστορικό και το περιβάλλον στο οποίο κάθε ασθενής διαβιεί. Με τον τρόπο αυτόν προχωρούσε στη διάγνωση της πάθησης ή αναπηρίας και στη συνέχεια στην πρόταση παρέμβασης για θεραπεία. Χαρακτηριστικά, στα «Άπαντα» αναφέρει ότι «Οι γιατροί πρέπει να μελετούν κυρίως χαρακτηριστικά και συμπτώματα τα οποία αναδύονται από την ίδια τη φύση. Η διάγνωση πρέπει να γίνεται με τρόπο που εναρμονίζεται με τον φυσικό τρόπο εκδήλωσης της νόσου» (Horn, 2013).²²

Το «Περί Άρθρων» του Ιπποκράτη, αναφέρεται στην κώφωση. Στο απόσπασμα,²³ ο Ιπποκράτης προσπαθεί να εξηγήσει την αιτία της επίκτητης κώφωσης. Ο

---

¹⁹Ιλιάδα Σ 369-371

²² Ιπποκράτους, Άπαντα, ibit

Ιπποκράτης, είναι ένας από τους πρώτους που επιχειρεί να ερμηνεύσει με τρόπο επιστημονικό την αναπηρία και όχι με τρόπο που βασίζεται σε δεισιδαιμονίες (Γιαπιτζάκης και συν., 2013).

Εκτός από αυτά, ο Ιπποκράτης ασχολήθηκε και με την επιληψία. Μέσα από την παρατήρηση, ο Ιπποκράτης κατέληξε ότι ένα επιληπτικό άτομο μπορεί να θεραπευτεί με στοχευμένες αλλαγές στη διατροφή και στην καθημερινή ρουτίνα. Επίσης, ο Ιπποκράτης σταχυολόγησε και τα χαρακτηριστικά της παιδική επιληψίας, την οποία και διέκρινε, θεωρώντας μάλιστα ότι δύναται να θεραπευτεί με την πάροδο των χρόνων. Στους αφορισμούς χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «στην πάθηση της επιληψίας δύναται να υπάρξει θεραπεία ή έστω παρέμβαση, εφόσον διαγνωσθεί έγκαιρα και υπάρξουν σχετικές μεταβολές στην καθημερινή ρουτίνα του ατόμου. Μάλιστα, η παιδική επιληψία μπορεί να γιαιτρευτεί πλήρως». Για την επιληψία, ως ηλικία ορόσημο ορίστηκαν από τον Ιπποκράτη τα εικοσιπέντε χρόνια. Κατόπιν παρέλευσης της ηλικίας αυτής, ο Ιπποκράτης θεωρούσε πως η πάθηση της επιληψίας δεν δύναται να θεραπευτεί (Δολιανίτη, 2011).

Αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ότι ο Ιπποκράτης ασχολήθηκε και με τις ψυχικές παθήσεις. Μεταξύ των ψυχικών παθήσεων, θεώρησε την ψυχοπάθεια ως αθεράπευτες. Ωστόσο, πρότεινε θεραπεία για άλλες ψυχικές παθήσεις, θεωρώντας ότι αλλαγές στη ρουτίνα δύναται, αν όχι να θεραπεύσουν, έστω να περιορίσουν δραστικά ορισμένα συμπτώματα (Παπαδόπουλος, 2022).

Αναμφίβολα, ο Ιπποκράτης αποτέλεσε τομή για την αναπηρία στον αρχαίο κόσμο¹. Προσπάθησε να προσεγγίσει την αναπηρία επιστημονικά, απαλλάσσοντάς την από προλήψεις και απόψεις άλλων φιλοσόφων, που εν πολλοίς επηρέασαν αρνητικά την κοινή σκέψη για αυτήν. Ο Ιπποκράτης ασχολήθηκε με πολλές κατηγορίες αναπήρων, αναζητώντας θεραπεία. Εκτός από τα παραπάνω, ο Ιπποκράτης ασχολήθηκε και με ψυχικές παθήσεις αλλά και την επιληψία. Τονίζει, μάλιστα, ότι πολλές από τις παθήσεις αυτές αν διαγνωσθούν έγκαιρα και αν ακολουθηθεί σωστή θεραπεία (η οποία περιγράφηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο) μπορούν να θεραπευτούν (Διονυσίου, 2022).

Ο Πλάτωνας

Αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ότι άτομα με αναπηρία δεν είχαν θέση στην ιδανική κοινωνία που οραματιζόταν ο Πλάτωνας. Στην ελληνική φιλοσοφία,

ο Πλάτωνας και ο Γλαύκωνας θεωρούσαν την αναπηρία ως αίτιο το οποίο θα μπορούσε να επιφέρει τη θανάτωση ενός ανάπηρου ατόμου από την κοινωνία, καθώς αποτελούσε βάρος για αυτήν. Χαρακτηριστικά, ο Πλάτωνας αναφέρει στην Πολιτεία: «τα παιδιά των κατώτερης ποιότητας ανθρώπων καθώς και κάθε ανάπηρο παιδί που θα γεννηθεί από τους άλλους θα το κρύψουν, όπως είναι και σωστό, σε τόπο μυστικό, μακριά από κάθε μάτι¹». Ο Πλάτωνας προτείνει την προστασία του κοινωνικού συνόλου από κάθε άτομο το οποίο είναι ανάπηρο. Για τον λόγο αυτόν, προτείνει να απομακρυνθεί από το κοινωνικό σύνολο κάθε άτομο που είναι ανάπηρο. Η κοινωνία έχει ανάγκη από «ευτεκνία». Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ικανοί γονείς είναι μόνο όσα άτομα χαρακτηρίζονται από απόλυτη υγεία (Χαντζής, 2006).

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, οι καλύτεροι άνδρες πρέπει να συνευρίσκονται με τις καλύτερες γυναίκες όσο το δυνατόν περισσότερες φορές, ενώ οι χειρότεροι άνδρες πρέπει να συνευρίσκονται με τις χειρότερες γυναίκες όσο το δυνατόν λιγότερες φορές. Από τους καλύτερους γενετικά γονείς επίκειται να γεννηθούν οι πιο ισχυροί άνθρωποι της νέας γενιάς. Κατόπιν της γέννησης, τα καλύτερα παιδιά πρέπει να τα αναλαμβάνει η πολιτεία, ενώ τα χειρότερα παιδιά να κρύβονται. Όλα αυτά προς το όφελος της κοινωνίας. Χαρακτηριστικά, αναφέρει: ««τα παιδιά ικανών γονιών πρέπει να τα παίρνει το κράτος και τα πηγαίνει στο κοινό τροφείο όπου θα τα παραδίδουν σε παραμάνες. Τα παιδιά με αναπηρία πρέπει να τα κρύψουν σε μέρος απόμακρο και μυστικό¹» (Plato, 1994). Ο Πλάτωνας, μάλιστα, δίνει συμβουλές στους μέλλοντες γονείς. Πιο ειδικά, προτείνει στους μελλοντικούς γονείς να μην μεθούν και να ζουν τη ζωή τους σύμφωνα με τους κανόνες της ηθικής (Δισλή, 2015).

Επίσης, ο Πλάτωνας αναφέρθηκε και στις ψυχικές παθήσεις, χαρακτηρίζοντας τα ψυχικά άρρωστα άτομα ως άμοιρα ευθυνών, σε περίπτωση που προβούν σε πράξεις που καταστρατηγούν τον νόμο. Ο Πλάτωνας, λειτουργεί με τη λογική της κρύπτης. Χαρακτηριστικά, στην «Πολιτεία» αναφέρει πως αν ένα παιδί γεννηθεί ανάπηρο, τότε είναι θεμιτό το παιδί αυτό να απομακρυνθεί από την κοινωνική ζωή και να τοποθετηθεί από τους γονείς σε ένα μέρος που είναι απόμακρο και μυστικό (Stainton, 2001).

Παράλληλα στην Αθήνα, ο Σόλωνας βγάζει νόμους για την προστασία της οικογένειας. Στο κράτος της Αθήνας ο γάμος σημαίνει κατά τον Δημοσθένη τη δημιουργία παιδιών, αλλά και στην ερωτική συνεύρεση του ζευγαριού. Ο Πλάτων στο έργο «Νόμους» τονίζει πως οι νόμοι που σχετίζονται με το γάμο οφείλουν να είναι πρώτοι στη νομοθεσία μιας κοινωνίας γιατί αυτό υποδηλώνει την εύρυθμη λειτουργία μιας κοινωνίας. Συγκεκριμένα αναφέρει «Άραγε η σύναψη γάμων δεν αποτελεί την δημιουργική αρχή όλων των πόλεων; Και οι νόμοι οι σχετικοί με τον γάμο, αν

θεσπισθούν καλά, αποτελούν εγγύηση ότι θα πάνε καλά όλα τα θέματα της πόλης» ενώ παρακάτω υποστηρίζει: «Ο κάθε πολίτης θα πρέπει να συνάπτει τον πιο συμφέροντα γάμο για την πόλη κι όχι τον πιο ευχάριστο για τον ίδιο» (Bloom & Kirsch, 1968).

Επίσης, στην «Πολιτεία» ο Πλάτωνας κάνει λόγο: «Από αυτούς που βρίσκονται στην ακμή τους πρέπει να γεννιούνται απόγονοι». Σε άλλο σημείο επισημαίνει πως θα πρέπει οι νέοι να βγαίνουν πρώτοι στον πόλεμο αλλά και σε άλλους τομείς και για να γίνει αυτό θα πρέπει η πολιτεία να τους δίνει κίνητρα για να το κάνουν. Τα κίνητρα θα είναι βραβεία καθώς και η επιλογή να μπορούν να κοιμούνται με γυναίκες όποτε θέλουν χωρίς κανένα εμπόδιο, έτσι θα γεννιούνται πολλά δυνατά παιδιά. Δε τελειώνει όμως εκεί, συνεχίζει λέγοντας πως τα παιδιά που θα γεννιούνται θα πρέπει να τα αναλαμβάνει μια ομάδα αρχών, χωρίς να έχει σημασία αν θα αποτελείται αυτή η ομάδα από άνδρες ή γυναίκες ή αν θα είναι μεικτή «μια και οι αρχές κοινές και για τα δυο φύλα». Συμπερασματικά παρουσιάζεται έντονα η σπαρτιατική κουλτούρα σχετικά με τον γάμο και την απόκτηση παιδιών (Bloom & Kirsch, 1968).

Όσον αφορά τη γυναίκα κατά τους «Νόμους» του Πλάτωνα η σωστή ηλικία για να γεννήσει μια γυναίκα είναι από είκοσι χρονών με όριο σαράντα χρονών, σε αντίθεση με άντρες που το όριο τους είναι μέχρι πενήντα πέντε. Πέρα από την ηλικία τίθεται και κάτι ακόμα σημαντικό, το τέκνο που θα γεννηθεί να είναι ταγμένο σε προσευχές και θυσίες που έχουν κάνει οι ιερείς αλλά και ολόκληρη η πόλη για να ευλογούν τους γάμους. Προσεύχονται στους θεούς να γεννηθούν παιδιά ακόμα καλύτερα υγιέστερα και δυνατότερα από τους γονείς. Αν δεν πραγματοποιηθεί όλο αυτό το τελετουργικό το παιδί που θα γεννηθεί από κάτι παράνομο θα είναι «καρπός του σκοταδιού και της πιο ασυγχώρητης ακολασίας» (Voegelin, 2000).

Τέλος, ο Πλάτωνας κάνει αναφορά και στα κωφάλαλα άτομα. Αναφέρει, δίχως ωστόσο λεπτομερώς, ότι τα άτομα αυτά χρησιμοποιούν μια νοηματική γλώσσα προκειμένου να επικοινωνήσουν. Τη μέθοδο αυτή τη θεωρεί απολύτως φυσιολογική, καθώς θεωρεί ότι το οποιοδήποτε άτομο θα χρησιμοποιούσε μια εφάμιλλη μέθοδο προκειμένου να επικοινωνήσει, αν αντιμετώπιζε κάποια αναπηρία που σχετίζεται με την ομιλία («φωνήν και γλώτταν²⁴»).

---

²⁴Πλάτωνας, Κρατύλος, Άπαντα Πλάτωνα, ibit

Ο Αριστοτέλης

Αντίθετη στάση από τον Πλάτωνα διατήρησε ο μαθητής του Αριστοτέλης: «Κάθε κοινωνία έγινε για κάποιο καλό του ανθρώπου. Σ' αυτήν όλοι έχουν θέση και όλοι καταβάλλουν προσπάθειες για να πετύχουν ότι νομίζουν αγαθό. Και είναι το αγαθό αυτό η ευδαιμονία¹...». Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι κάθε άτομο αξίζει να αποτελεί μέλος της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς διαφορετικά αυτό το άτομο είναι είτε θεός είτε θηρίο. Ανέφερε, μάλιστα, ότι κάθε άνθρωπος είναι διαφορετικός, γιατί φέρει επιμέρους μοναδικά χαρακτηριστικά. Η μεγάλη διαφοροποίηση από τον δάσκαλό του, τον Πλάτωνα, επέρχεται στο ζήτημα που αφορά τα ανάπηρα άτομα. Κατά τον Αριστοτέλη, τα άτομα αυτά είναι σημαντικό να αποτελούν μέρος της κοινωνίας και επίσης είναι σημαντικό τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας να μην τα περιγελούν, αλλά να τα ελεούν (Stainton, 2001).

Ο Αριστοτέλης, στο έργο «Πολιτικά» πιστεύει πως για να είναι μια πόλη «τέλεια» θα πρέπει ο νομοθέτης που ορίζει τους νόμους πρωτίστως να βάζει νόμους που αφορούν το γάμο και τη σχέση του ζευγαριού. Για να γεννηθεί λοιπόν ένα παιδί γερό και ωφέλιμο αργότερα για την κοινωνία θα πρέπει να νομοθέτης να διαλέγει το ανδρόγυνο που θα παντρευτεί το πότε θα παντρευτείδ ώστε να αποκτήσουν ένα παιδί με δυνατό κορμί και επίσης να κανονίσει τα σχετικά του γάμου. Όσον αφορά τους γάμους που το ζευγάρι παντρεύεται σε μικρή ηλικία αυτό δεν το εγκρίνει καθότι στις πολιτείες που γίνεται αυτό οι πολίτες είναι «ατελείς και μικρόσωμοι» επομένως και τα παιδιά τους θα γεννηθούν ατελή και μικρόσωμα, το ίδιο θα συμβεί αντίστοιχα αν το ζευγάρι τεκνοποιήσει σε μεγάλη ηλικία τα παιδιά θα γεννηθούν ατελή τόσο στο σώμα όσο και στο νου, όπως και αυτά που θα γεννηθούν από ακόμη μεγαλύτερης ηλικίας γονείς θα είναι «ασθενή» (Μπάκα, 2019).

Ο Αριστοτέλης συμφώνησε με τον Ιπποκράτη σχετικά με τα κληρονομικά χαρακτηριστικά των αναπηριών. Ο Αριστοτέλης είχε την άποψη όσον αφορά την κληρονομικότητα πως τα όψιμα χαρακτηριστικά όπως για παράδειγμα τα μπλε μάτια κληρονομούνται. Συγκεκριμένα στρέφει την προσοχή στις ατέλειες του σώματος που κληρονομούνται για παράδειγμα κάποιο εξόγκωμα στο κεφάλι που είναι κάτι αρκετά αντιληπτό. Επίσης θεωρεί πως τα κληρονομικά χαρακτηριστικά μπορεί να εμφανιστούν και μετά από δύο γενιές για παράδειγμα μπορεί η μητέρα να μην μεταφέρει κάποιο χαρακτηριστικό στο παιδί της αλλά να το μεταφέρει στο εγγόνι της (Μπάκα, 2019).

Εκτός από τον Αριστοτέλη, και ο Ξενοφών έδινε μεγάλη έμφαση στην εκγύμναση του σώματος ως μέτρο για να προλαμβάνουν οι άνθρωποι τις αναπηρίες.

Μάλιστα αναφέρει πως ένα αγύμναστο και αδύναμο σώμα μπορεί να οδηγήσει τον

άνθρωπο στο να μην έχει καλή μνήμη και να μην είναι σε καλή ψυχολογική κατάσταση κάτι το οποίο μπορεί να έχει ως συνέπεια να φτάσει κανείς στα όρια της παράνοιας και στο τέλος να μην καταφέρει να βγάλει στην επιφάνεια τις νοητικές δεξιότητες. Όμως όσοι είναι σωματικά υγιείς και γυμνάζονται δεν υπάρχει πιθανότητα να αποκτήσουν τέτοια προβλήματα. Επίσης για αυτόν είναι μεγάλη δυσμένεια κάποιος να φαίνεται μεγαλύτερος εξαιτίας και της καθιστικής ζωής και της μειωμένης άσκησης (Annas, 2009).

Στον Αριστοτέλη, περιγράφεται επίσης και ο νανισμός. Στο «Περὶ Ζῴων μορίων», ο Έλληνας φιλόσοφος αναφέρει σχετικά συγκρίνοντας τον νανισμό με εφάμιλλες καταστάσεις που συναντώνται μεταξύ των ζώων αποδίδοντας την αναπηρία σε φυσικά αίτια²⁵. Ο Όμηρος, αναφέρεται και στον γιγαντισμό με την περίπτωση των Κυκλώπων, οι οποίοι την ίδια στιγμή ήταν και μονόφθαλμοι. Αναπαρίστανται από τον Όμηρο ως ανάπηρα άτομα που εκτός από τη σωματική αναπηρία φαίνεται να έχουν και χαμηλή νοημοσύνη καθώς παρά το τρομαχτικό παρουσιαστικό τους εύκολα πέφτουν θύματα εξαπάτησης εξαιτίας της χαμηλής νοημοσύνης. Άλλωστε, άτομα με τέτοιο μέγεθος έπρεπε για λόγους φυσικής προσαρμογής να μην είναι ιδιαίτερα ευφυή, καθώς ευφυΐα και τέτοια μυική διάπλαση συνιστούν χαρακτηριστικά ικανά για να επικρατήσουν μεταξύ πολλών (Dillon, 2016).²⁶

Επιπλέον κατά τον Αριστοτέλη ήταν πολύ σημαντικό η καλή ψυχική και σωματική υγεία των γονιών καθότι αυτό είναι πολύ προσοδοφόρο για τα παιδιά. Θεωρούσε πως οι πολύ γυμνασμένοι άνθρωποι δεν είναι καλό να τεκνοποιούν. Ακόμη, σύστησε να ορίζονται νόμοι που οφείλουν να ακολουθούν οι γυναίκες για να γεννούν γερά παιδιά. Οι νόμοι αυτοί σχετίζονταν με τη ψυχοσωματική παρουσία των γυναικών που κυοφορούσαν. Οι γυναίκες που θα έφερναν στον κόσμο παιδί όφειλαν να προσέχουν το σώμα τους να γυμνάζονται με μέτρο και να μην κάθονται. Ακόμα, θα έπρεπε να πηγαίνουν στους ναούς και να προσεύχονται. Επιπροσθέτως, ο Αριστοτέλης τόνιζε και τη σημαντικότητα της διατροφικής συνήθειας των γυναικών ότι για να γεννηθούν γερά παιδιά θα πρέπει η έγκυος μητέρα να τρώει υγιεινές τροφές. Κλείνει τονίζοντας επίσης το πως θα πρέπει να είναι ο νους των εγκύων γυναικών. Θα πρέπει η γυναίκα να είναι ήρεμη λέγοντας πως τα παιδιά θα πρέπει να είναι σαν τα φυτά συγκεκριμένα αναφέρει «απομυζούν τη ζωή από την έγκυο, όπως τα φυτά από τη γη».

---

²⁵Αριστοτέλης, Περὶ Ζῴων μορίων 686b, 24-34

²⁶Οδύσσεια η. 58-59

Σύμφωνα με τα παραπάνω είναι ξεκάθαρη η εικόνα για το τι πιστεύει ο Αριστοτέλης πως είναι αναγκαίο για να αποκτήσει ένα ζευγάρι γερά παιδιά (Μπάκα, 2019).

Για την κώφωση, ο Αριστοτέλης αναφέρει πως όσοι γεννιούνται κωφοί δεν γίνονται να θεραπευτούν και ως κωφοί είναι επίσης και ενεοίς. ²⁷Εκτός από την κώφωση, ο Αριστοτέλης, αποπειράται να ταξινομήσει γνωρίσματα της τραυλότητας και της ψελλότητας. Σκοπός του είναι να ξεχωρίσει τις δύο παθήσεις και για αυτό επιχειρεί να τις περιγράψει σταχυολογώντας επιμέρους χαρακτηριστικά και των δύο, τόσο όμοια όσο και διαφορετικά. ²⁸Οι δύο παραπάνω παθήσεις απασχόλησαν και τον Πλούταρχο, ο οποίος τις ταξινόμησε μεταξύ των αναπηριών (Dillon, 2016).²⁹

Ο Αριστοτέλης αναφέρει το έλεος προς τα ανάπηρα άτομα με τη φράση «δί' έλεου καί φόβου περαίνουσα την τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν». Το έλεος για την εποχή εκείνη ήταν σπουδαία προτροπή, καθώς επρόκειτο για μια εποχή που το μίσος ήταν αρετή, ειδικά αν αυτό απευθυνόταν στους εχθρούς, στους εχθρούς των φίλων και σε όσα άτομα καταστρατηγούσαν το κοινό καλό. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης, τραβώντας τελείως αντίθετη πορεία από τον δάσκαλό του, πρότεινε το έλεος προς τα ανάπηρα άτομα. Μάλιστα, στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, πρότεινε για τα τυφλά και κωφά παιδιά να παρακολουθούν μαθήματα μαζί με αυτά που δεν αντιμετώπιζαν καμία αναπηρία. Η συμπεριληπτική ιδέα του Αριστοτέλη θεωρείται μεγάλο επίτευγμα για την εποχή του, ως ιδέα, αλλά και για τη σημερινή, ως εφαρμογή, καθώς η συμπερίληψη αποτελεί ακόμη πεδίο συζήτησης στην παιδαγωγική (Merriam, 2009).

Ο Αριστοτέλης δεν θεωρεί πως όλα τα αισθητήρια όργανα μετέχουν εξίσου στην καλλιέργεια της ιδιοφυίας του ατόμου. Πρώτη των αισθήσεων, σε σημαντικότητα, τοποθετεί την ακοή: «(η ακοή) στη σκέψη περισσότερο από όλα συμβάλλει, καθώς με αυτόν τον τρόπο ένα άτομο δύναται να κατακτήσει τον λόγο». ³⁰Ο Αριστοτέλης θεωρεί την ακοή ως είσοδο στον ανθρώπινο νου κάθε πληροφορίας, ώστε το άτομο να μπορέσει να καλλιεργήσει τις δεξιότητές του. Ωστόσο, η θέση του Αριστοτέλη, δύναται να επηρεάσει υπέρ το δέον την παιδαγωγική σκέψη. Για πολλά χρόνια αργότερα συνέχισε να κυριαρχεί η αριστοτελική άποψη μεταξύ των παιδαγωγικών κύκλων, με απότοκο να καταστεί κοινός τόπος ότι άτομα που δεν διαθέτουν την αίσθηση της ακοής δεν δύνανται να μάθουν. Επίσης, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος μεγάλη βαρύτητα έδινε και στην ομιλία. Ωστόσο, δεν δικαιολογούσε την αρνητική στάση των συμπολιτών του

---

²⁷Αριστοτέλης, *Περὶ τῆς Ζῆς ἱστορίας* 536b3,5

²⁸ΨευδοΑριστοτέλης, *Προβλήματα* 902b16,27

²⁹Πλούταρχος, *Πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα* 963c7, d8

³⁰Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, Ἄπαντα Αριστοτέλους.

απέναντι στην αναπηρία. Αντίθετα, σύστηνε το έλεος: «κανείς δεν περνάει περισσότερο δύσκολα από έναν τυφλό για αυτό είναι καλό οι τυφλοί πολίτες να καθίστανται αποδέκτες ελέους» (Dillon, 2016).³¹

Από τις παραπάνω θέσεις, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, απομακρύνθηκε ο Ιπποκράτης, ο οποίος απάλλαξε την αναπηρία από τη διάσταση της δεισδαιμονίας και ανήγαγε το επιστημονικό της υπόβαθρο. Κοντά στην άποψη του Ιπποκράτη οριοθετήθηκε και η άποψη του Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης, στο έργο του «Ηθικά Νικομάχεια», ζητά από τους πολίτες να μην περιγελούν τα ανάπηρα άτομα, αλλά να τα ελεούν. Ο Αριστοτέλης, σταχυολογεί ορισμένα μοναδικά χαρακτηριστικά σε κάθε άτομο, απορρίπτοντας κάθε θεωρία που βασίζεται στη ματαίωση σχετικά με την αναπηρία. Κατά τον Αριστοτέλη, φυσική και σωματική υγεία στο άτομο αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοσυνδέονται. Ωστόσο, στην αρχαία ελληνική κοινωνική σκέψη η κεντρική ιδέα που βασιζόταν η ερμηνεία της αναπηρίας ήταν η δεισδαιμονία. Χρειάστηκαν πολλά ακόμα χρόνια για τον απογαλακτισμό της αναπηρίας από τη δεισδαιμονία στην ελληνική σκέψη. Το γεγονός αυτό, οφείλεται σε πολλούς παράγοντες (Stainton, 2001).

Ο Αριστοτέλης, ο οποίος στα «Ηθικά Νικομάχεια» καλεί τους πολίτες να μην περιγελούν τα ανάπηρα άτομα, αλλά να τα ελεούν. Τέλος, ο πρώτος ο οποίος απομυθοποιεί την αναπηρία απομακρύνοντάς τη από τη δεισδαιμονία, ήταν ο Ιπποκράτης. Μάλιστα, ο Ιπποκράτης ανάγει την αναπηρία ως μέρος της ιατρικής επιστήμης και προτείνει θεραπεία για ορισμένες παθήσεις με τη χρήση φαρμάκων και αλλαγών στην καθημερινή ρουτίνα των παθόντων ατόμων (Rose, 2016).

Κεφάλαιο 4 – Η αναπηρία στον Ρωμαϊκό πολιτισμό και Βυζάντιο

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθούν οι αντιλήψεις για την αναπηρία στην αρχαία Ρώμη, στο Βυζάντιο και στην αρχαία Αίγυπτο. Σκοπός είναι η σταχυολόγηση των πάγιων κοινωνικών θέσεων σχετικά με την αναπηρία αλλά και η ανάδειξη των επιμέρους συσχετισμών μεταξύ λαών που πολιτισμικά βρίσκονταν σε επικοινωνία ή η παράδοση αυτών συνιστά συνέχεια παραδόσεων προγενέστερων λαών στην πορεία του χρόνου (Dillon, 2016).

---

³¹Αριστοτέλης, Περὶ Ψυχῆς, Ἄπαντα Ἀριστοτέλους

Η αναπηρία στην αρχαία Ρώμη

Στην αρχαία Ρώμη τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπιζόνταν με πολύ άσχημο τρόπο. Τα κορόιδευαν, τα περιφρονούσαν, ενώ άλλες φορές τα χρησιμοποιούσαν ως υπηρέτες. Τα άτομα με αναπηρία δεν ζούσαν πολλά χρόνια, μάλιστα τα μωρά με αναπηρία τα πετούσαν από έναν λόφο του Καπιτωλίου, γιατί πίστευαν ότι ήταν καταραμένα. Πολύ συχνά τα χρησιμοποιούσαν για να διασκεδάζουν καθώς οι μορφές τους τους φαινόταν αστείες (Καρατώλου, 2023).

Η αντιμετώπιση ανάπηρων ατόμων στην αρχαία Ρώμη ήταν ιδιαίτερα άσχημη. Σε γενικές γραμμές δεν είχε θεσμοθετηθεί καμία θεσμική μέριμνα για άτομα αναπηρία. Πολύ περισσότερο, ο αρχηγός της οικογένειας, δηλαδή ο πατέρας, είχε στα χέρια του την απόφαση για τη θανάτωση ή όχι ενός ατόμου που συνιστούσε μέλος της οικογένειάς του και ήταν ανάπηρο. Μεταξύ των αναπηριών εμφιλοχωρούσαν και οι ψυχικές παθήσεις. Για τις ψυχικές παθήσεις εφαρμόζονταν ορισμένες τεχνικές με στόχο την επίτευξη θεραπείας των ψυχικά άρρωστων ατόμων. Μεταξύ αυτών, ήταν η ηλιοθεραπεία, η υδροθεραπεία και το μασάζ. Εκτός από τα προαναφερθέντα, προτεινόταν ειδικό ασκησιολόγιο σωματικής άσκησης (θεωρώντας δεδομένη της άμεση εξάρτησης σώματος και πνεύματος) αλλά και συγκεκριμένη διατροφική ρουτίνα (Wilkinson, 2013).

Σχετικά με την πατριαρχική δομή της κοινωνίας και την απόφαση του πατέρα για το μέλλον ενός ανάπηρου παιδιού, αναφέρεται: «Όταν γεννηθεί ένα παιδί, ο πατέρας είναι αυτός που παίρνει τις αποφάσεις σχετικά με την ανατροφή του. Αλλά όταν ένα παιδί έρχεται στον κόσμο, πρεσβύτεροι πολίτες της ίδιας «φυλής» είναι αρμόδιοι για την εξέταση της φυσικής κατάστασης του βρέφους. Αν αυτοί γνωματεύσουν ότι το παιδί έχει καλή φυσική κατάσταση και σωματοδομή, επιτρέπουν στον πατέρα να το μεγαλώσει. Ωστόσο, αν θεωρήσουν το παιδί ασθενικό ή αδύναμο, αποφασίζουν την μεταγωγή του παιδιού στους «Αποτέθες» που είναι βραχώδης τόπος κοντά στον Ταϋγετο καθώς το παιδί αυτό θεωρείται άχρηστο τόσο για την κοινωνία όσο και για την ίδια την οικογένεια που το έφερε στον κόσμο. Για αυτόν τον λόγο, οι γυναίκες που έφερναν στον κόσμο ένα βρέφος στην αρχή το έλουζαν μέσα στο κρασί, προκειμένου να δοκιμάσουν την κράση του παιδιού. Διότι πίστευαν ότι τα ασθενικά ή επιληπτικά βρέφη δεν άντεχαν στο λουτρό του κρασιού και πέθαιναν. Αντίθετα, αν το βρέφος ήταν υγιές άντεχε στο λουτρό στο κρασί και σκληραγογούταν» (Σκανδάλης, 1980).

Η θανάτωση ενός ανάπηρου νεογέννητου, στην αρχαία Ρώμη δεν συνιστούσε αδίκημα καθώς ένα άτομο τόσο μικρής ηλικίας δεν λογιζόταν ως άνθρωπος.

Χαρακτηριστικά, ο Πλούταρχος αναφέρει: «Στην εβδομάδα πάνω το νεογέννητο δεν θεωρείται άνθρωπος. Περισσότερο μοιάζει με φυτό ή ζώο παρά για νήπιο³²» (Stavrianos και συν. 2018).

Κύριος πληροφοριοδότης για τη σκιαγράφηση της αντίληψης σχετικά με την αναπηρία στην αρχαία Ρώμη υπήρξε ο Πλούταρχος, ο οποίος στο έργο του «Ρωμαϊκά» δίνει πληροφορίες σχετικά με την καθημερινή ζωή αναπήρων ατόμων στο κοινωνικό γίνεσθαι. Συνοπτικά, στα άτομα με αναπηρία δεν επιτρεπόταν η συμμετοχή στην κοινωνική ζωή αλλά και σε κοινωνικές εκδηλώσεις. Στο ίδιο πνεύμα, άτομα με αναπηρία χλευάζονταν από τον κοινωνικό περίγυρο (Δισλή, 2015).

Ο Πλούταρχος, αναφέρει πως η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν επηρεασμένη από την ελληνική και είχε ορισμένες παρόμοιες απόψεις σχετικά με την αναπηρία: «Το έλκος, ό ακρωτηριασμός, και κάθε σωματική βλάβη και ο νους στέκονται εμπόδιο στους ιερείς να παίρνουν μέρος σε θρησκευτικές τελετές. Έπρεπε να είναι καθαροί και ακέρατοι χωρίς καμία σωματική βλάβη³³». Ωστόσο, πέρα από την ρωμαϊκή κοινωνία, αναφέρεται και στη σπαρτιατική (Σκανδάλης, 1980).

Η αναπηρία στο Βυζάντιο

Στο Βυζάντιο για τη διαμόρφωση της αντίληψης σχετικά με την αναπηρία μεγάλο ρόλο διαδραμάτισε η επιρροή της θρησκείας, δηλαδή του χριστιανισμού. Ο χριστιανισμός στο Βυζάντιο εναρμονιζόταν με το ευαγγελικό και θέσφατο «αγαπάτε αλλήλους». Στο «αγαπάτε αλλήλους» επιφύλασσον άτομα φτωχά, αναξιοπαθούντα, αδύναμα, πάσχοντα από ασθένεια αλλά και ανάπηρα. Στο Βυζάντιο μάλιστα, κατά τον 11^ο αιώνα, αναπτύχθηκε η πρώτη μέθοδος ανάγνωσης για τυφλά άτομα. Στη βάση αυτήν επιτεύχθηκαν κατά τα επόμενα έτη νέες μέθοδοι για την επικοινωνία και τη δυνατότητα ανάγνωσης των τυφλών ατόμων (Λούγγης, 2011).

Ωστόσο, στο Βυζάντιο επικρατούσε η πεποίθηση ότι ανάπηρα άτομα δεν ήταν κατάλληλα για τον θρόνο και ευρύτερα την εξουσία. Για τον λόγο αυτόν, ήταν σύνηθες άτομα δυνάμει έχοντα εξουσία να προκαλούν αναπηρία σε πολιτικούς τους αντιπάλους αφήνοντάς τους ανάπηρους, παρά με τον συνηθισμένο τρόπο παλαιότερων χρόνων, δηλαδή της θανάτωσης. Μεταξύ των βυζαντινών εν λόγω μεθόδων ήταν ο

---

³²Πλούταρχος, Ηθικά 288c

³³Πλούταρχος, Ηθικά 288c.

ακρωτηριασμός μύτης και γλώσσας, ο ευνουχισμός αλλά και η τύφλωση. Για παράδειγμα, Ο Ιωάννης Δ' Λάσκαρης (1250-1305) έζησε 40 χρόνια τυφλός, καθώς τυφλώθηκε ανήμερα τα Χριστούγεννα του 1261, με διαταγή του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1223-1282) για να μην απειλήσει στο μέλλον τη δυναστεία των Παλαιολόγων. Επίσης, η αυτοκράτειρα Ειρήνη η Αθηναία (752-803) δεν δίστασε να τυφλώσει τον μοναχογιό της Κωνσταντίνο ΣΤ' (771-805), προκειμένου να ασκεί ακώλυτα την εξουσία με τον ευνοούμενό της Σταυράκιο. Όμως, υπήρχαν και οι εξαιρέσεις. Ο Βασίλειος Λεκαπηνός (910-996) ευνουχίστηκε σε μικρή ηλικία, αλλά κατόρθωσε να ανέβει στα ανώτερα κλιμάκια της βυζαντινής εξουσίας και να γίνει ένας πανίσχυρος αυλικός, επηρεάζοντας από το παρασκήνιο μία σειρά από ανίσχυρους αυτοκράτορες (Καλπάζογλου, 2022).

Ωστόσο, δεν έπαυαν και η χλευασμοί στη βυζαντινή κοινωνία προς τα άτομα με αναπηρία, αν και δεν εναρμονιζόντουσαν με το θρησκευτικό ιδεώδες. Εντούτοις, οι χλευασμοί πυροδοτούνταν κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι τα άτομα με αναπηρία δεν συμβάδιζαν με το επίσης θρησκευτικό ιδεώδες του «καθ' εικόνα και καθ' ομοίωση». Με άλλα λόγια, κατά τις γραφές, ο άνθρωπος ήταν φτιαγμένος σύμφωνα με την εικόνα και την ουσία του θεού. Ο θεός σε καμία περίπτωση δεν ήταν ανάπηρος, οπότε τα ανάπηρα άτομα δεν υπάκουγαν στο «καθ' εικόνα και καθ' ομοίωση». Για τον λόγο αυτόν, τα άτομα με αναπηρία χλευάζονταν και μια τυχαία συνάντηση μαζί τους θεωρούταν ατυχία και γρουσουζιά (Κουρτέση, 2014).

Κεφάλαιο 5 – Συζήτηση

Δίχως αμφιβολία η αναπηρία στον αρχαίο ελληνικό κόσμο υπήρξε αντικείμενο χλευασμού και φόβου και συνάμα αιτία αποκλεισμού από το κοινωνικό γίγνεσθαι. Σημαντικότερη αιτία για τη διαμόρφωση της πάγιας παραπάνω αντίληψης υπήρξε η δυσκολία αιτιολόγησης της αναπηρίας αλλά και η απόδοσή σε υπεράνθρωπα και υπερφυσικά αίτια, από τη στιγμή που η αναπηρία ως φαινόμενο αποτέλεσε συνώνυμο της αμαρτίας και επιλογή της θείας βούλησης. Η αντίληψη αυτή δεν συνιστά αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο, αλλά συνιστά την πάγια θέση και άλλων όμορων λαών σχετικά με την αναπηρία αλλά και άλλων λαών που λόγω την ανάπτυξής τους επηρέασαν την παγκόσμια σκέψη (Διονυσίου, 2022).

Η ανάγκη για μελέτη της αναπηρίας συνιστά απότοκο της ανάγκης για μελέτη του ανθρώπινου σώματος. Η μελέτη αυτή οδήγησε στη συνειδητοποίηση ότι ορισμένα άτομα γεννιούνται «διαφορετικά» σε σχέση με τη συντριπτική πλειοψηφία. Η αποδοχή

της αναπηρίας, ωστόσο, συνιστά μονάχα κεκτημένο των τελευταίων δύο αιώνων. Στο παρελθόν, τα ανάπηρα άτομα έχουν ταλαιπωρηθεί από εξοστρακισμούς, βασανισμούς και περιθωριοποίηση. Βασικό αίτιο της διαμόρφωσης μιας δυσθεράπευτης συνθήκης διαβίωσης για τα ανάπηρα άτομα αποτέλεσε το θρησκευτικό αίσθημα, δηλαδή η πεποίθηση ότι η αναπηρία συνιστά απότοκο της θείας βούλησης και ότι η αναπηρία έχει τιμωρητική διάσταση. Με άλλα λόγια, το ανάπηρο άτομο είναι ανάπηρο διότι πληρώνει είτε τις δικές του προσωπικές αμαρτίες είτε τις αμαρτίες των προγόνων του. Η εξέλιξη της επιστήμης ήταν αυτήν που λείανε, ως έναν συγκεκριμένο βαθμό, τη δυσθεράπευτη συνθήκη διαβίωσης για τα ανάπηρα άτομα, όχι μόνο στον ελληνικό κόσμο αλλά και διεθνώς (Δισλή, 2015).

Η μελέτη της αναπηρίας στην αρχαία ελληνική περίοδο είναι σημαντική καθώς με τον τρόπο αυτόν δύναται να αναδυθεί άλλη μία διάσταση της κοινωνικής ζωής στην εποχή αυτήν. Η αναπηρία στην αρχαία ελληνική περίοδο δεν κάνει ουδεμία διάκριση και δύναται να αποσχολήσει οποιοδήποτε άτομο, είτε εκ γενετής είτε επίκτητα, χωρίς να έχει σημασία η κοινωνική θέση ή το γενικότερο status quo του ατόμου αυτού. Ωστόσο, το status quo διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο σχετικά με την πορεία ζωής και την αντιμετώπιση του ανάπηρου ατόμου από τον κοινωνικό περίγυρο. Για παράδειγμα, άτομο που είχε εξουσία και δύναμη ή προερχόταν από οικογένεια η οποία είχε εξουσία και δύναμη τύγγανε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και μεταχείρισης από τον κοινωνικό περίγυρο σε σχέση με ένα ανάπηρο άτομο το οποίο προερχόταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Η Μπάκα (2019) συμφωνεί στο γεγονός ότι η θρησκεία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην παγίωση της αντίληψης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο σχετικά με την αναπηρία και στο γεγονός ότι τα άτομα που ήταν ανάπηρα καλούνταν να έρθουν αντιμέτωπα με τον χλευασμό, την απόρριψη και εν τέλει την κοινωνική απομόνωση (Stavrianos και συν. 2018).

Βαθύτερο αίτιο, ωστόσο, δεν ήταν η θρησκεία αλλά η έλλειψη της γνώσης. Πρόκειται για εποχή που η έρευνα και η επιστήμη βρίσκονται σε εμβυακό στάδιο και ότι η επιστήμη δεν μπορεί να εξηγήσει, εν τέλει εξηγείται με βάση τη θρησκεία, τη δεισιδαιμονία και την πεποίθηση η οποία γεννάται από τη δυναμική της κάθε κοινωνικής ομάδας και αναδύεται ως κοινωνική νόρμα. Μάλιστα, πολλές φορές η κοινωνική πεποίθηση είναι στον κοινό νου περισσότερο ισχυρή και από την ίδια την επιστημονική γνώση. Ουσιαστικά, για να μεταβληθεί η κοινωνική πεποίθηση χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς, όσο εσφαλμένη και αν είναι αυτήν η κοινωνική πεποίθηση. Το γεγονός αυτό ισχύει ως και σήμερα. Σε

αντίθεση με την εποχή που ζούμε, ωστόσο, στην αρχαία ελληνική περίοδο οι μηχανισμοί ιδεολογίας δεν είχαν την οργάνωση και την επηροή που σήμερα έχουν. Καθίσταται λοιπόν κατανοητός ο λόγος που διαμορφώθηκε η εν λόγω πεποίθηση σχετικά με την αναπηρία στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Άλλωστε, ακριβώς το ίδιο ισχύει για κάθε πρόβλημα, φαινόμενο και στερεότυπο που ταλανίζει και σήμερα την κάθε κοινωνία (Λιθοξοΐδης, 2022).

Ωστόσο, υπήρξαν ανάπηρα άτομα τα οποία κατόρθωσαν και ξέφυγαν από τον ευρύ κοινωνικό κανόνα αποκλεισμού που επικρατούσε στην αρχαία ελληνική κοινωνία. Τα άτομα αυτά αποτέλεσαν εξαίρεση λόγω της δικής τους προσωπικότητας και όχι λόγω ιδιαίτερης αντιμετώπισης από την κοινωνία και τους επίσημους θεσμούς. Άτομα όπως ο Όμηρος, ο Δημοσθένης, ο Αγησίλαος, ο Τυρταίος κ. τ. λ. όχι μόνον αποτέλεσαν εξαίρεση και δεν απομονώθηκαν κοινωνικά αλλά κατόρθωσαν μέσω της δράσης τους σε διάφορα πεδία να παγιωθούν στην ελληνική σκέψη και να αποκτήσουν τη δική τους θέση στο διενεκές και να μνημονεύονται ως και σήμερα. Όλα αυτά συνέβησαν μάλιστα σε μια εποχή που ήταν συνήθης η θανάτωση ανάπηρων ή δύσμορφων βρεφών, σε ηλικία μικρότερη των εφτά ημερών, καθώς τότε, δεν εκλαμβάνονταν ακόμη ως άνθρωποι (Μπάκα, 2019).

Τομή για την ελληνική σκέψη (αλλά και σε όμορους λαούς) συνιστά η ιπποκρατική περίοδος. Ο Ιπποκράτης καθίσταται ο πρώτος που αποκολλά την αναπηρία από τη δεισιδαιμονία και τη θρησκεία και αποπειράται να την ερμηνεύσει επιστημονικά. Πρότεινε, μάλιστα, για ορισμένες αναπηρίες συγκεκριμένη αγωγή και αλλαγές στη ρουτίνα του ανάπηρου ατόμου, ώστε αυτό να θεραπευτεί ή τουλάχιστον να μετριάσει να συμπτώματα που προερχόντουσαν από την αναπηρία. Ο Ιπποκράτης, κατόρθωσε να ερμηνεύσει ορθά ορισμένες αναπηρίες (π. χ. πεποίθηση για θεραπεία της παιδικής επιληψίας), ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις υπέπεσε σε αποπήματα (π. χ. αιτιολόγηση της κώφωσης, η οποία, κατά τον Ιπποκράτη εσφαλμένως θεωρήθηκε ότι οφείλεται σε μη φυσιολογικά γλωσσοφωνητικά όργανα) (Διονυσίου, 2022).

Η εξέλιξη της σκέψης και η κατανόηση της αξίας της αγωγής και της εκπαίδευσης στην αρχαία ελληνική περίοδο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ώστε να λειανθεί η αρνητική αντίληψη σχετικά με την αναπηρία. Το οξύμωρο εδώ είναι ότι η εκπαίδευση ήταν αυτή η οποία επίσης οδήγησε στην παγίωση της αρνητικής στάσης απέναντι στην αναπηρία. Χαρακτηριστικά, τα νέα άτομα, διδασκόντουσαν ότι ένας πετυχημένος άνθρωπος έχει μόνο αρετές και κανένα ελάττωμα. Τα νέα άτομα μάθαιναν

ότι η κοινωνική αρμονία δύναται να παγιωθεί μόνον εάν η κοινωνία αποτελείται από άτομα τα οποία δεν έχουν ελαττώματα. Εντούτοις, η εξέλιξη της σκέψης οδήγησε στην ανάγκη ύπαρξης μέριμνας και για άτομα τα οποία ήταν ανάπηρα. Χαρακτηριστικά, στη δημοκρατική Αθήνα του 4^{ου} π. Χ. αιώνα ο φημισμένος ρήτορας Λυσίας με τον λόγο του «Περί αδυνάτου» αναφέρεται στην ανάγκη υπεράσπισης ανάπηρων ατόμων. Ο όρος «αδύνατος» φανερώνει και το γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες είχαν κατασκευάσει μία νέα κοινωνική ομάδα, αυτή των «αδυνάτων», που αναφερόταν σε ανάπηρα άτομα τα οποία δεν μπορούσαν να συνδράμουν, όμοια με τα λοιπά υγιή άτομα, σε θρησκευτικές, σε πολιτικές και σε στρατιωτικές υποχρεώσεις. Νωρίτερα, η μόνο μέριμνα σχετικά με τα ανάπηρα άτομα ήταν η νομοθέτηση του Σόλωνα του Αθηναίου τον 6^ο αιώνα π. Χ. (Κέληης, 2006).

Μέχρι την εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης και σκέψης, τα μη υγιή άτομα αναζητούσαν βοήθεια σε ιερείς και μάγους και αναπτύχθηκαν φαινόμενα όπως η ασκληπιεία και η ευγονική, προκειμένου τα μη υγιή άτομα να θεραπευτούν με τη βοήθεια της θείας δύναμης στην πρώτη περίπτωση και να ελαχιστοποιηθούν οι πιθανότητες γέννησης ανάπηρου, μη υγιούς και δύσμορφου ατόμου στη δεύτερη περίπτωση. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, κυρίως με τη συνδρομή του Ιπποκράτη αλλά και την παγίωση ανθρωπιστικής παιδείας και ρητορικής η εν λόγω κατάσταση μεταβλήθηκε και τα μη υγιή άτομα ξεκίνησαν να αναζητούν βοήθεια και θεραπεία σε άτομα που σχετίζονταν με την επιστημονική γνώση αλλά και να υπάρχει μέριμνα για τα ανάπηρα άτομα (Schuller, 2006).

Τόσο η ελληνική όσο και η διεθνής έρευνα σχετικά με την αναπηρία στρέφεται κυρίως γύρω από τις δύο ηγέτριες δυνάμεις της εποχής, δηλαδή την αρχαία Αθήνα και την αρχαία Σπάρτη. Στις δύο αυτές αρχαίες πόλεις η αντίληψη για την αναπηρία φέρει πολλά κοινά σημεία. Τα ανάπηρα ή δύσμορφα βρέφη θανατώνονταν και όσα άτομα κατόρθωναν να επιβιώσουν αντιμεωπίζονταν με χλεύη από τον κοινωνικό περίγυρο και απομονωνόντουσαν πλήρως. Η παραπάνω αντίληψη ερμηνεύεται μέσω της ταξινόμησης των αναγκών της εποχής. Με άλλα λόγια, την εποχή εκείνη μια κοινωνία είχε πρώτιστο στόχο και σκοπό την ασφάλεια και την επιβίωσή της. Συνεπώς, άτομα τα οποία δεν μπορούσαν να συνδράμουν για τα δύο παραπάνω ιδανικά, δεν μπορούσαν να αποκτήσουν ρόλο στην κοινωνία και ως εκ τούτου κύρος ή αναγνώριση, πλην ελαχίστων λαμπρών εξαιρέσεων (Ιωάννου, 2021).

Στον διεθνή χώρο, οι Blundell & Blundell (1995) αναζήτησαν τον ρόλο της γυναίκας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο (στην αρχαία Αθήνα και στην Αρχαία Σπάρτη). Το ιδανικό στο οποίο έπρεπε να εναρμονίζεται και η γυναίκα ήταν εφάμιλλο με αυτό που αναφερόταν και στον άνδρα. Έπρεπε, δηλαδή, η γυναίκα να χαίρει άκρας υγείας, προκειμένου να τεκνοποιηθούν άνδρες οι οποίοι εναρμονιζόντουσαν με το ιδανικό περί σωματικής και ψυχικής διάπλασης και υγείας. Ο Bremmer (1997) προσπάθησε να σταχυολογήσει μύθους σχετικά με την αναπηρία στην αρχαία Ελλάδα (π. χ. Καιάδας). Ο Davies (2013) ασχολήθηκε με το ιδανικό του «καλού και αγαθού» πολίτη. Ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία συμφωνούν ότι η έλλειψη γνώσης οδηγούσαν στην πεποίθηση ότι σωματικές και ψυχικές αναπηρίες και παθήσεις οφείλονταν στη θεία βούληση για τιμωρία (Διονυσίου, 2022), (Μπάκα, 2019), (Bremmer, 1997), (Schuller, 2006).

Η αναπηρία συνιστά θέμα που απασχόλησε τη φιλοσοφία και την τέχνη της εποχής. Συγγραφείς όπως ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο Πολυδεύκης, ο Ξενοφών, ο Πausανίας, ο Ιπποκράτης κ. α. ασχολήθηκαν με αυτήν. Το λοιπόν, μπορεί να ανάπηρα άτομα να βίωναν την απομόνωση και την κοινωνική περιθωριοποίηση, ωστόσο η αναπηρία ως πάθηση συγκέντρωνε το ενδιαφέρον. Το γεγονός αυτό μπορεί να ερμηνευτεί με πολλούς τρόπους. Η Διονυσίου (2022) το ερμηνεύει ως ανάγκη για περαιτέρω αποσαφήνιση της αναπηρίας, απαλασσόμενη από δεισιδαιμονίες και υπερφυσικές ερμηνείες. Από την άλλη, ο Dargie (2006) σκιαγραφεί την ανάγκη για ασφάλεια και κοινωνική επιβίωση, υπερτονίζοντας την ανάγκη της ασφαλούς διαβίωσης και εξασφάλισης του κοινωνικού ευ ζην. Η ερμηνεία είναι άμεσα εξαρτημένη από τα συγκείμενα τα οποία αναφέρονται στην κάθε χρονική περίοδο και κάθε κοινωνία (Ιωάννου, 2021).

Συμπεράσματα

Η κατανόηση της ερμηνείας της αναπηρίας στην Αρχαία Ελλάδα προαπαιτεί την κατανόηση του συγκεκριμένου της εποχής. Η αρχαϊκή και η κλασική περίοδος στην Ελλάδα υπήρξαν εποχές με ελάχιστη τεκμηριωμένη επιστημονική γνώση. Επίσης, υπήρξαν περίοδοι έντονων πολεμικών διενέξεων μεταξύ όμορων (κι όχι μόνο) πόλεων και κρατών αλλά και όμορων πολιτισμών. Το λοιπόν, η ασφάλεια, η επιβίωση και η κοινωνική συνοχή υπήρξαν πεδία που έχριζαν βασική μέριμνα. Κατά τον τρόπο αυτόν, κάθε κοινωνία στην Ελλάδα επιζητούσε αρτιμελή και με φυσική δύναμη μέλη, με το κάθε άτομο που εμφιλοχωρούσε στην κοινωνία να επωμίζεται συγκεκριμένους ρόλους (π. χ. οι γυναίκες ήταν σημαντικό να είναι αρτιμελείς και σε καλή φυσική κατάσταση

για να τεκνοποιούν αντίστοιχα απογόνους σε καλή φυσική κατάσταση και οι άνδρες κατά τον ίδιο τρόπο για να αναλαμβάνουν την εξουσία και να διασφαλίζουν την ασφάλεια της κοινωνίας). Το γεγονός ότι η επιστημονική γνώση είχε φτάσει μονάχα ως ένα ορισμένο σημείο, έθετε τη θρησκεία και κατ' επέκταση τη δεισιδαιμονία ως ασφαλή τρόπο ερμηνείας παθήσεων και φυσικών καταστάσεων που δεν μπορούσαν να καταστούν κατανοητές με άλλον τρόπο (Stavrianos και συν. 2018).

Οι μεγαλύτεροι Έλληνες φιλόσοφοι παρέμειναν αγκιστρωμένοι στην κυρίαρχη κοινωνική πεποίθηση για την αναπηρία. Η ερμηνεία αυτών ανέφερε την αναπηρία ως φαινόμενο που οφείλεται στην αμαρτία και τα ανάπηρα άτομα ως κατά κύριο λόγο άχρηστα άτομα, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Ωστόσο, από τον παραπάνω γενικό κανόνα δύναται να εξαιρεθούν ο Αριστοτέλης και ο Ιπποκράτης. Ο πρώτος, υποστήριξε την ενεργοποίηση του ελέους των συμπολιτών του απέναντι στα ανάπηρα άτομα και ο δεύτερος έθεσε τη βάση για την επιστημονική τεκμηρίωση της αναπηρίας. Η κοινωνική κουλτούρα σχετικά με την αναπηρία σκιαγραφείται μέσα από τα γραπτά αρχαία κείμενα. Πιο αναλυτικά, μέσω της μυθολογίας (π. χ. Ήφαιστος, Πολύφημος κ. τ. λ.) αλλά και μέσω άλλων μορφών γραπτού λόγου (π. χ. δικανικοί λόγοι κ. τ. λ.). Η περίοδος από τη γέννηση του Ιπποκράτη και εντεύθεν, συνιστά απαρχή για την επιστημονική τεκμηρίωση της αναπηρίας αλλά και για την πρόταξη μεθόδων θεραπείας (Karaindros και συν., 2010).

Η ελληνική περίπτωση σχετικά με την αντίληψη για την αναπηρία είναι εφάμιλλη άλλων όμορων λαών και πολιτισμών. Την ίδια περίοδο, η αντιμετώπιση των αναπήρων αλλά και η ερμηνεία της αναπηρίας σε λαούς της ανατολής αλλά και της δύσης διάκειται δυσμενής (Αλεξίου, 2022).

Περιορισμοί έρευνας

Για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης υπήρξαν ορισμένοι περιορισμοί που δυσχεραίνουν την εκπόνησή της. Αρχικά, βασικός περιορισμός ήταν η μικρή σχετική έρευνα και βιβλιογραφία, τόσο στα ελληνικά όσο και στον διεθνή χώρο. Μάλιστα, μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας είναι γραμμένη στην αρχαία ελληνική και δεν έχει ακόμη μεταφραστεί στην ελληνική κοινή ή η μετάφραση των κειμένων αυτών δεν είναι ευκόλως προσβάσιμη. Ομοίως, η περισσότερη σχετική βιβλιογραφία αφορά την αρχαία Αθήνα και την αρχαία Σπάρτη, δίχως να εμφιλοχωρούν στη λίστα περιπτώσεις άλλων ελληνικών πόλεων, όπως για παράδειγμα η Θήβα κ. τ. λ.

Μελλοντική έρευνα

Η μελλοντική έρευνα θα είχε ενδιαφέρον να ασχοληθεί και με την περίπτωση άλλων πόλεων (π. χ. Θήβα κλπ) όπως και με άλλους λαούς αλλά και μεταγενέστερες ή προγενέστερες περιόδους από την περίοδο αυτήν την οποία μελετά διεξοδικά η παρούσα εκπόνηση. Η πορεία της σκέψης σχετικά με την ερμηνεία της αναπηρίας, με απαρχή την ερμηνεία με βάση τη δεισιδαιμονία ως την αυγή της επιστημονικής ερμηνείας αλλά και της παγίωσης του κοινωνικού μοντέλου ερμηνείας εγείρει το ερευνητικό και ανθρωπιστικό ενδιαφέρον και ως εκ τούτου χρίζει περαιτέρω διερεύνησης.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αλεξίου, Α. (2022). *Εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα: Black Rows.
- Αντωνίου, Δ. (2022). *Εκπαίδευση και Αναπηρία*. Αθήνα: Δυάς.
- Αραβαντινός, Α. (2007). *Πολεοδομικός σχεδιαμός για μία βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*. Εκδόσεις Συμμετρία.
- Γαλάνης, Π. Α. (2015). *Η Διαταραχή του Αυτιστικού Φάσματος*. ΙΕΠ.
- Γιαπιτζάκης, Χ., Μπαρτσακούλια, Μ., & Πατρινός, Γ. Π. (2013). Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής Ιατρικής και Ασκληπιάδης, ο πατέρας της μοριακής Ιατρικής. *Αρχ Ελλ Ιατρ*, 30, 88-96.
- Δέρμου, Ε. (2018). *Διαταραχή αυτιστικού φάσματος*.
- Δημητρακοπούλου, Α. (2023). *Αναπηρία και άτομα με αναπηρία*. Αθήνα: Black Rows.
- Διονυσίου, Α. (2022). *Ιπποκράτης. Ο πρώτος των πρώτων*. Αθήνα: Memoria.
- Δισλή, Α. Ε. Σ. (2015). *Οι απόψεις των αρχαίων φιλοσόφων και η στάση της αρχαιοελληνικής κοινωνίας απέναντι στα άτομα με αναπηρία* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).
- Δολιανίτη, Μ. (2011). *Ο Ιπποκράτης παιδίατρος* (Doctoral dissertation, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Επιστημών Υγείας. Τμήμα Ιατρικής. Τομέας Υγείας Μητέρας και Παιδιού. Κλινική Β'Παιδιατρική).
- Ιωάννου, Η. (2014). *Οι τρόποι έκφρασης των χαρακτηριστικών του ιδανικού ηγεμόνα στο έργο του Ξενοφώντος* (Doctoral dissertation, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας. Τομέας Φιλοσοφίας).
- Ιωάννου, Α. (2021). *Η αναπηρία στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο*. Αθήνα: Black Rows.
- Καλπάζογλου, Α. (30 Οκτωβρίου, 2022). *Σαν σήμερα*. Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου, 2022, από <https://www.sansimera.gr/listes/16>.
- Καραγιάννη, Π., & Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2006). *Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας. Θεωρία και ερευνητική πρακτική. Αντιφάσεις και ερωτήματα* (No. IKEEART-2013-144). Aristotle University of Thessaloniki.
- Καρατώλου, Μ. Σ. (2023). *Ειδική Αγωγή και διερεύνηση απόψεων γονέων μαθητών με αναπηρία σχετικά με την ποιότητα εκπαίδευσης των παιδιών τους*. Αθήνα: Σ.Λ.Π.

- Κέλπης, Χ. (2006). *Αναπηρία, δυσμορφία και Αρχαία Ελλάδα: Καίρια ερωτήματα*. Μη εκδεδομένη διδακτορική διατριβή, Α. Π. Θ., Θεσσαλονίκη.
- Κοτρώνης, Σ. Ι. (2020). Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο των προσώπων Η ανάγκη μεταρρύθμισης του ελληνικού δικαίου υπό το φως των Concluding Observations του ΟΗΕ της 29ης Οκτωβρίου 2019. *Pro Justitia: Ηλεκτρονική Επετηρίδα Νομικής Σχολής ΑΠΘ*, 3(3), 59-86.
- Κουρτέση, Σ. Θ. (2014). *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Άτομα με Ειδικές Ανάγκες. Κοινωνιολογική Θεώρηση* (No. GRI-2014-12356). Aristotle University of Thessaloniki.
- Κουτσοθανάση, Π., & Κατσαρού, Ε. (2020). *Μέτρα και πολιτικές για την αναπηρία στην Ελλάδα μετά το 2010*. Μη εκδεδομένη πτυχιακή διατριβή, Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πελοποννήσου, Καλαμάτα.
- Λιθοξοΐδης, Σ. (2022). *Διερεύνηση απόψεων εκπαιδευτικών α/θμιας εκπαίδευσης δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων για τις έμφυλες διαστάσεις στις σχολικές αυλές*. Μη εκδεδομένη μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα.
- Λιθοξοΐδης, Σ. (2022). *Διερεύνηση απόψεων εκπαιδευτικών Α/θμιας Εκπαίδευσης δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων για της έμφυλες διαστάσεις στις σχολικές αυλές*.
- Λιθοξοΐδης, Σ. (2020). *Σεξουαλικές ταυτότητες και κοινωνικά παίγνια στο έργο του Μένη Κουμανταρέα: Απόκρυφες κατασκευές και σεξουαλική μυσταγωγία*.
- Λιθοξοΐδης, Σ. (2015). *Διδακτικές προσεγγίσεις και εφαρμογές διαπολιτισμικής λογοτεχνίας των βαλκανικών λαών στην ελληνική εκπαίδευση*.
- Λούγγης, Τ. (2011). *Επισκόπηση βυζαντινής ιστορίας (Δεύτερο μέρος)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μπάκα, Π. (2019). *Οι αντιλήψεις της αρχαιοελληνικής κοινωνίας ως προς την αναπηρία, την πρόληψη και την αντιμετώπισή της*. Μη εκδεδομένη μεταπτυχιακή διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Θεσσαλονίκη.

- Μπαμπινιώτης, Γ. (2019). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπουτσούκη, Ε. (2014). *Εμπειρίες και απόψεις εκπαιδευτικών παράλληλης στήριξης*. Αθήνα: Αρμός.
- Παπαδόπουλος, Α. (2022). *Η αναπηρία στην Αρχαία Αίγυπτο*. Αθήνα: Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδης.
- Παπακωνσταντίνου, Δ. (2019). *Εργασία, εργασιακές σχέσεις και πολιτικές απασχόλησης των ατόμων με αναπηρία*. Αθήνα: Εκδόσεις Συμμετρία.
- Παπαρρηγόπουλος, Κ. (2014). *Ιστορία του ελληνικού έθνους-Τόμος γ΄*. Pelekanos Books.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2010). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες. Νοητική υστέρηση: Ψυχολογική, κοινωνιολογική και παιδαγωγική προσέγγιση*. Ιδιωτική έκδοση.
- Schuller, W. (2006). *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα: MIET.
- Σκανδάλης, Χ. (1980). *Τα καθυστερημένα άτομα στην ελληνική κοινωνία: Η εξέλιξη της στάσης της Ελληνικής κοινωνίας έναντι των ατόμων με καθυστερήσεις και αποκλίσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τομπέα, Ε. (2016, 29 Αυγούστου). Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας. *Social Policy*. Ανακτήθηκε 12 Ιουλίου, 2022, από: <https://socialpolicy.gr/>
- Τοπόλσκι, Γ. (1983). *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Τοτόλου, Α. (2023). *Το δικαίωμα του παιδιού με αναπηρία στην πρόσβαση στην πληροφορία και Εκπαιδευτική Πολιτική*. Αθήνα: Έμβρυο.
- Φούντογλου, Α., & Ανδρικός, Α. (2015). Ο ρόλος της περιτοναϊκής κάθαρσης σήμερα- The current role of peritoneal dialysis. *Ελληνική Νεφρολογία-Hellenic Nephrology*, 27(3).
- Χατζηκοκόλη-Συράκου, Σ. (2001). Ασκληπιεία: τα Κέντρα Υγείας της αρχαιότητας. *εφημερίδα το ΒΗΜΑ, γνώμες*, 5(08), 2001.
- Χαντζής, Γ. (2006). Η ποίηση στον Πλάτωνα: Ίων και Πολιτεία. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (2), 19-25.

Ξενόγλωσση

- Abrams, J. Z. (1998). *Judaism and disability: Portrayals in ancient texts from the Tanach through the Bavli*. Gallaudet University Press.
- Areheart, B., A. (2008). "When Disability Isn't "Just Right": The Entrenchment of the Medical Model of Disability and the Goldilocks Dilemma. *Indiana Law Journal*, 83 (1)
- Annas, J. (2009). *Plato*. Sterling Publishing Company, Inc.
- Bagnall, R. S., Brodersen, K., Champion, C. B., Erskine, A., & Huebner, S. R. (Eds.). (2013). *The encyclopedia of ancient history* (Vol. 1). Wiley-Blackwell.
- Baldry, E. (2014). Disability at the margins: Limits of the law. *Griffith Law Review*, 23(3), 370-388.
- Barnes, C. (1995). *Measuring Disablement in Society: Hopes and Reservations. Working Paper*. Disability Research Unit, School of Sociology and Social Policy at the University of Leeds.
- Barnes, C., & Mercer, G. (2005). Disability, Work, and Welfare: Challenging the Social Exclusion of Disabled People, *Work, Employment and Society* 19 (3), 527-45
- Barnes, C., & Mercer, G. (2010). *Exploring disability*. Polity.
- Bloom, A., & Kirsch, A. (1968). *The republic of Plato* (Vol. 2). New York: Basic Books.
- Blundell, S., & Blundell, S. (1995). *Women in ancient Greece*. Harvard University Press.
- Bremmer, J. N. (1997). Myth as propaganda: Athens and Sparta. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 9-17.
- Carter, I. (2019). *Ancient cultures of conceit: British university fiction in the post-war years*. Routledge.
- Cipriano, C., Naples, L. H., Eveleigh, A., Cook, A., Funaro, M., Cassidy, C., ... & Rappolt-Schlichtmann, G. (2023). A systematic review of student disability and race representation in universal school-based social and emotional learning interventions for elementary school students. *Review of Educational Research*, 93(1), 73-102.
- Compton, M. T. (1998). The union of religion and health in ancient Asklepieia. *Journal of Religion and Health*, 37 (4), 301-312.
- Dargie, R. (2006). *Ancient Greece Health and Disease*. Capstone.

- Davies, P. (2013). 'kalos kagathos' and scholarly perceptions of spartan society. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 259-279.
- Dillon, M. (2016). Legal (and customary?) approaches to the disabled in ancient Greece. In *Disability in Antiquity* (pp. 183-197). Routledge.
- Ebenstein, W. (2006). Toward an Archetypal Psychology of Disability Based on the Hephaestus Myth. *Disability Studies Quarterly*, 26 (4).
- Edwards, M. L. (1997). Deaf and dumb in ancient Greece. *The disability studies reader*, 29(29), 35-36.
- Forlin, C. (2006). Inclusive education in Australia ten years after Salamanca. *European Journal of Psychology of Education*, 21, 265-277.
- Fornara, C. W. (1988). *The nature of history in ancient Greece and Rome* (Vol. 2). Univ of California Press.
- Hall, E. (2015). *Introducing the ancient Greeks*. Random House.
- Hansen, M. H. (1978). Nomos and psephisma in fourth-century Athens. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 19 (4), 315-330.
- Horn, C. B. (2013). A nexus of disability in ancient Greek miracle stories: a comparison of accounts of blindness from the Asklepieion in Epidauros and the shrine of Thecla in Seleucia. In *Disabilities in Roman Antiquity* (pp. 115-143). Brill.
- Karaindros, K., Arealis, G., Papanikolaou, A., Mouratidou, A., & Siakandaris, P. (2010). Irreducible Lisfranc dislocation due to the interposition of the tibialis anterior tendon: case report and literature review. *Foot and Ankle Surgery*, 16(3), e68-e71.
- Kanter, A. S. (2010). The law: What's disability studies got to do with it or an introduction to disability legal studies. *Colum. Hum. Rts. L. Rev.*, 42, 403.
- Kimberlin, S. E. (2009). Political Science Theory and Disability. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(1), 26-43.
- Kramer, S. N. (1956). The origin and development of the cuneiform system of writing. *Thirty Nine Firsts In Recorded History*, 381-383.
- Langholf, V. (2011). Medical theories in Hippocrates. In *Medical Theories in Hippocrates*. de Gruyter.
- MacDowell, D. M. (1975). Law-making at Athens in the Fourth Century BC. *The Journal of Hellenic Studies*, 95, 62-74.

- MacInnes, D. (1995). *Prophecy and persuasion: Tiresias in Greek tragedy*. Duke University.
- Merriam, G. (2009). Rehabilitating Aristotle: A virtue ethics approach to disability and human flourishing. In *Philosophical reflections on disability* (pp. 133-151). Springer, Dordrecht.
- Ober, J. (2015). The rise and fall of classical Greece. In *The Rise and Fall of Classical Greece*. Princeton University Press.
- Ojok, P., & Musenze, J. B. (2019). A defence of identity for persons with disability: Reflections from religion and philosophy versus ancient African culture. *African journal of disability*, 8(1), 1-6.
- Oliver, M. (1990). The individual and social model of disability. In Barnes, C. & Mercer, G. (eds.), *Exploring the Divide*. Leeds: The Disability Press, 1996, (29-54).
- Oliver, M. (1996). Defining Impairment and Disability: Issues at Stake. in Barnes, C. & Mercer, G. (eds.), *Exploring the Divide*. Leeds: The Disability Press
- Paul, J. L., & Warnock, N. J. (1980). Special education: A changing field. *The Exceptional Child*, 27(1), 3-29.
- Penrose Jr, W. D. (2015). The discourse of disability in ancient Greece. *Classical World*, 499-523.
- Peters, S. J. (2007). "Education for all?" A historical analysis of international inclusive education policy and individuals with disabilities. *Journal of disability policy studies*, 18(2), 98-108.
- Rispler-Chaim, V. (2006). *Disability in Islamic law* (Vol. 32). Springer Science & Business Media.
- Rose, M. L. (2016). Ability and disability in classical Athenian oratory. In *Disability in antiquity* (pp. 155-169). Routledge.
- Plato, I. (1994). The History of Deaf Education. In *The Deaf Way: Perspectives from the International Conference on Deaf Culture* (p. 239). Gallaudet University Press.
- Schweik, S. M. (2009). The ugly laws. In *The Ugly Laws*. New York University Press.
- Shenouda, J., Barrett, E., Davidow, A. L., Sidwell, K., Lescott, C., Halperin, W., ... & Zahorodny, W. (2023). Prevalence and disparities in the detection of autism without intellectual disability. *Pediatrics*, 151(2).
- Singh, S., & Meeks, L. M. (2023). Disability inclusion in medical education: towards a quality improvement approach. *Medical Education*, 57(1), 102-107

- Sneed, D. (2018). *The life cycle of disability in ancient Greece* (Doctoral dissertation, UCLA).
- Sneed, D. (2020). The architecture of access: ramps at ancient Greek healing sanctuaries. *Antiquity*, 94(376), 1015-1029.
- Stainton, T. (2001). Reason and value: The thought of Plato and Aristotle and the construction of intellectual disability. *Mental retardation*, 39(6), 452-460.
- Stavrianos, I., Kaimakamis, V., Tsimaras, V., & Anastasiou, A. (2018). Perceptions and attitudes concerning individuals with disabilities in ancient Greece: physical exercise as a means of prevention and treatment of health-related problems. *Exercise and Quality of Life Journal*, 10(2), 47-53.
- Stiker, H. J. (2019). *A history of disability*. University of Michigan Press.
- Sneed, D. (2021). Disability and infanticide in ancient Greece. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 90(4), 747-772.
- Swaddling, J. (1999). *The ancient Olympic games*. University of Texas Press.
- Tefera, A. A., Artiles, A. J., Kramarczuk Voulgarides, C., Aylward, A., & Alvarado, S. (2023). The aftermath of disproportionality citations: Situating disability-race intersections in historical, spatial, and sociocultural contexts. *American Educational Research Journal*, 00028312221147007.
- Thomas, S. B. (2000). College students and disability law. *The Journal of Special Education*, 33(4), 248-257.
- Voegelin, E. (2000). *Plato*. University of Missouri Press.
- Wilkinson, D. (2013). *Death or Disability?: The 'Carmentis Machine' and decision-making for critically ill children*. Oxford University Press.
- Wilson, N. (2013). *Encyclopedia of ancient Greece*. Routledge.
- Whitby, M. (2005). The grain trade of Athens in the fourth century Be. In *Trade, traders and the ancient city* (pp. 116-142). Routledge.
- Whitmarsh, T., & Cairns, D. L. (2001). *Greek literature and the Roman Empire: the politics of imitation* (p. 88). Oxford: Oxford University Press.
- Wood, M. (1997). *In the footsteps of Alexander the Great: A journey from Greece to Asia*. Univ of California Press.

Zakrzewski, S. (2014). Palaeopathology, disability and bodily impairments. *Palaeopathology in Egypt and Nubia: A century in review*, 6, 57-68.

